

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDENSAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER NR. 2 2008

V H Z M

HEMMEIGE RIDEBØGER

LÆREBØGER I DANNEISE OG
HJEMVENDTE TYVEKOSTER

SABOTAGE OG LIKVIDERING

— Modstands-
bevægelsens terror?

ØRESUNDSTOLD- REGNSKABERNE

— et internationalt
skattemærke

FORLIGELSES- KOMMISSÆRERNES EGET HÆDERSTEEN

— EN BEDØVELIG HISTORIE
OM 250 GULD MEDALJER

1 5 8 4

Hvem skriver historien?

AF STEFFEN HARPSØE & LARS BANGERT STRUWE, REDAKTØRER

Ovenstående spørgsmål har vi sikkert alle hørt besvaret med, at sejrherren skriver historien. Hvorvidt dette til alle tider har været den gængse regel, det kan diskuteres, men man må nok erkende, at der til tider har været sejrherre, der diktatorisk eller brutalt har hindret taberne i at komme til orde. Heldigvis er vi i vore dages demokratiske samfund forskånet for at være underlagt sådanne forhold ... eller er vi? Selvsagt findes der regimer i verden, der til stadighed udfører en sådan undertrykkelse af deres befolkninger og hævder monopol på udlægningen af historien over for deres befolkning (eksempelvis Iran og holocaustbenægtelsen).

Men også herhjemme, hvor der nærmest sættes en ære i at fortælle de undertryktes historie og hvor selv opfattelsen af tyskerne som Anden Verdenskrigs ubetingede ondskab er under opblødning, sniger sejrherrens præmisses sig ind af bagdøren. Selv om sejrherren ikke bevidst dikterer sin version af begivenhederne, så udøves der alligevel en vis indflydelse. Særligt i de tilfælde, hvor begreber vi anvender i vores hverdag udfyldes med historisk ladet betydning. Som eksempler kunne fremhæves pirateri og terrorisme. Sidstnævnte er særligt aktuelt her i 60-året

for staten Israels oprettelse. En stat, der har været et af de hyppigste terrormål gennem nyere tid, men paradoksalt nok selv er en stat, hvis frihedskamp blev udkæmpet med terror. Der er kort vej fra terrorist til frihedskæmper, som oftest er det i den nationale selvopfattelse det sejrige udfald, der tipper vægten. I dette nummer af Siden Saxo er det dog ikke de israelske terrorister/frihedskæmpere der fortæles om, men derimod vore egne frihedskæmpere.

Ud over vore egne sejrherre byder vi også på andre versioner af magthavernes diktat, da det navnligt er magthaverne, der har det sidste ord i historien om forligelseskommissærernes eget hæderstegn. En sejr præsenteres også i artiklen om Øresundstolden, der grundet sit righoldige arkiv er blevet optaget på en prestigefyldt international liste. Ligeledes er det en sejr for Det Kongelige Bibliotek, at bogtyvens lager af tyvekoster kom tilbage, ikke mindst fordi der blandt det hjemkomne materiale er en historie om hemmelige ridebøger til os.

Vi ønsker alle god sommerferie og god læselyst!

SIDEN SAXO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE, Nr. 2 • 25. ARGANG 2008

DISTRIBUTØR:

Syddansk Universitetsforlag

REDAKTØRER:

Lars Bangert Struwe (ansv.)
Steffen Harpsøe

REDAKTIONSPANEL:

Poul Olsen
Steen Ousager

LAY-OUT:

Anne Charlotte Mouret, Side-1

TRYK: Narayana Press

ABONNEMENT:

Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 6615 7999,
www.universitypress.dk

GIRONR.: 8042020

ÅRGANG:

2008 kr. 200. Løssalg pr. nr. ved forsendelse
kr. 60. Udlands-abonnement årgang 2008:
Kr. 250.

ISSN: 01 09 6028

DISTRIBUTION:

Magasinpostkontoret. Adresseændring meldes
på tlf. 66 15 79 99.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

FORSIDE:

Max Fuggers ridebog: *Von der Gestüterei...*
Det Kongelige Bibliotek.

© COPYRIGHT:

Siden Saxo 2008

INDHOLD

SABOTAGE OG LIKVIDERING 4
– MODSTANDSBEVÆGELSENS TERROR?

PETER BIRKELUND

ØRESUNDSTOLDREGNSKABERNE 16
– ET INTERNATIONALT SKATKAMMER

ERIK GÖBEL

SPØRGEKASSEN 25

FORLIGELSESKOMMISSÆRERNES 26
EGET HÆDERSTEGN

– EN BEDRØVELIG HISTORIE OM
250 GULDMEALJER

ANETTE JENSEN

BOGNYT 36

HEMMELIGE RIDEBØGER 38
LÆREBØGER I DANNELSE OG
HJEMVENDTE TYVEKOSTER

JESPER DÜRING JØRGENSEN

STATENS ARKIVER

ÅBNINGSTIDER PÅ
STATENS ARKIVERS LÆSESALE:

RIGSARKIVET:
Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag
kl. 9.00 til 16.00.

LANDSARKIVERNE:
Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Lørdagslukket fra 1. maj til 31. august.

ERHVERVSARKIVET:
Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet,
Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læse-
salene lukket på søn- og helligdage, Påskelør-
dag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter
Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i
dagene fra 23. december til 2. januar – begge
dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis
denne er sidste åbningsdag før jul.

DANSK DATA ARKIV:
Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal.
Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via
bestilling af undersøgelser m.m.

www.sidensaxo.dk

Sabotage og likvidering

– Modstandsbevægelsens terror?

Sabotage og »schalburgtage« og likvideringer og »clearingdrab« blev en del af dagligdagen i besættelsens sidste år, som i visse perioder tangerede borgerkrigslignende tilstande. Mens de tyske sprængninger og drab med rette er rubriceret som terror, opfattes modstandsbevægelsens aktioner typisk som acceptable og nødvendige krigshandlinger. Men er det blot sejrherrenes ret til at skrive historien, eller var alle modstandsbevægelsens handlinger renhjertede og uden elementer af terror?

PETER BIRKELUND

Billede til venstre:

Grauballe & Co. Uniformsfabrik, Allégade 8 på Frederiksberg efter Holger Danskes sabotage den 25. november 1943. Virksomheden, der arbejdede for tysk regning, blev frontalt angrebet og sprængt. Sabotagen ødelagde bygninger, maskiner og tyske uniformer for 500.000 kr. Rigsarkivet.

Frem til sommeren 1943 havde den tyske besættelse af Danmark været relativ fredelig. Modstanden havde i store træk begrænset sig til efterretningsvirksomhed og til udgivelse af illegale blade, mens sabotagen, som ganske vist var i stigning i foråret 1943, holdt sig på et beskedent plan. Sabotagen blev ikke helt med urette opfattet som et udslag af kommunistisk aktivitet, og bekæmpelsen lå hos det danske politi, som udførte et professionelt efterforskningsarbejde. Hverken samarbejdsregeringen, politiet eller størsteparten af befolkningen så med milde øjne på et så udansk fænomen som sabotage, hvorfor det vigtigste formål for den illegale presse frem til efteråret 1943 var at skabe forståelse og sympati for sabotagen.

- > Den forholdsvis ro i Danmark begrænsede tilstedeværelsen af tysk politi til relativt få mand, som opererede under det tyske gesandtskab. Selvom det tyske sikkerhedspoliti (Sipo) ikke havde eksekutive beføjelser blandede de tyske politifolk sig dog oftere og oftere i det danske efterforskningsarbejde, hvilket gav anledning til den opfattelse, at der foregik et snævert samarbejde mellem dansk og tysk politi i bekæmpelsen af de danske modstandsgrupper.

Gestapomand i aktion. Efter 29. august 1943 etablerede det tyske sikkerhedspoliti sig i Danmark, hvorunder det hemmelige statspoliti, Gestapo, hørte. Gestapos primære opgave var bekæmpelsen af modstandsbevægelsen. Frihedsmuseet.

Tysk sikkerhedspoliti etablerer sig i Danmark

I løbet af sommeren 1943 eskalerede situationen med oget sabotage, strejkebolger og massedemonstrationer, hvorefter regeringen trådte tilbage den 29. august, bl.a. på baggrund af de helt uacceptable tyske krav om dødsstraf for sabotage og våbenbesiddelse. Tyskerne indførte herefter undtagelsestilstand og opløste den danske hær og flåde. Med samarbejdspolitikens fald kom politikerne på linje med befolkningen og med modstandsbevægelsen.

Samarbejdsregeringen var trådt tilbage, men samarbejdet med tyskerne fortsatte under det nye departementschefstyre, der med politikernes velsignelse videreførte kollaborationslinjen frem til befrielsen. På det politimæssige plan fik den ændrede situation væsentlig betydning, idet det tyske sikkerhedspoliti, herunder Gestapo, etablerede en reel eksekutiv politistyrke i Danmark til bekæmpelse af modstandsbevægelsen. Allerede i september 1943 ankom de første 120 Sipo-folk til København. Ved årsskiftet 1943-44 var antallet omkring 350 og i begyndelsen af 1945 over 800, hvoraf mange var danskere.

Modterroren indføres

Efter 29. august 1943 indførte tyskerne dødsstraf for sabotage, hvilket medvirkede til en radikalisering af kampen. I efteråret og vinteren 1943-44 gennemførte sabotageorganisationerne BOPA og Holger Danske en række stadig større og voldsommere aktioner mod danske virksomheder, der arbejdede direkte eller indirekte for den tyske krigsindustri. Også modstandsbevægelsens kamp mod stikkere og tyskerhåndlangere tog sin begyndelse i det sene efterår 1943. I de tre sidste måneder af 1943 blev 10 danskere i tysk tjeneste likvideret af modstandsbevægelsen, hvoraf BOPA stod for de fire og Holger Danske for tre.

Da den stigende uro i Danmark kom Hitler for ore, hidkaldte han den 30. december 1943 den tyske topledelse i Danmark til sit hovedkvarter Ulveskansen i Østpreussen. Her måtte den rigsbefuldmægtigede Werner Best, chefen for de tyske tropper general von Hanneken og den højere SS- og Politifører Günther Pancke stå skoleret, og Hitler krævede *Gegenterror* (modterror) indført i Danmark og forlangte at hver dræbt tysker eller dansker i tysk tjeneste skulle hævnnes med modterrordrab. Terror skulle bekæmpes med terror. Kaj Munk blev den 4. januar 1944 et af de første døds ofre for den nye brutale linje. I starten rettedes clearingdrabene sig primært mod modstandskampens »åndelige bagmænd«, dvs. personer som offentligt havde givet

udtryk for deres mishag med besættelsesmagten, men med tiden blev modterroren stadig mere tilfældig og vendettaopræget. I sommeren 1944 synes Hitler at have forlangt, at for hver dræbt tysker skulle 5 danskere dræbes, men i praksis blev forholdet nærmere én til én. Omkring 100 danskere blev clearingmyrdet, størsteparten af den tysk-danske Peter-gruppe.

På samme måde udløste sabotager begået af modstandsbevægelsen en umiddelbar reaktion fra de dansk-tyske terrorgrupper i form af sprængning af danske virksomheder og etableringer. Disse bombeattentater gav befolkningen snart betegnelsen »schalburgtage«, hvorved de distancerede sig fra modstandsbevægelsens sabotager.

Tyskerne indførte i Danmark aldrig egentlige kollektive repressalier som gidseltagning, afbrænding af byer og massehenrettelser. Derimod var tanken bag den tyske modterror i Danmark, at den skulle ramme pludseligt, uforudsigeligt, tilfældigt og anonymt, og derigennem forplumre billedet af hvem der stod bag drab og sprængninger. På samme tid var den et signal til modstandsbevægelsen om de store menneskelige og materielle omkostninger, der var ved fortsat modstandskamp.

Modstand og terror

Dengang og i dag defineres det illegale arbejde under besættelsen som modstandskamp eller frihedskamp, mens den tyske bekæmpelse fra nytår 1943-44 omtales som terror eller modterror. Omvendt opfattede tyskerne modstandsgrupperne som

Brandfolk i arbejde i Tivolis koncertsal efter ødelæggelserne den 25. juni 1944. Attentatet blev begået af den tysk-danske Peter-gruppe og skulle fremstå som en sabotage forøvet af modstandsbevægelsen. Men den københavnske befolkning var ikke i tvivl om, at der var tale om Schalburgtage. *Frihedsmuseet.*

>

»Flammen« – Bent Faurschou-Hviid – var en af Holger Danskes mest aktive likvidatorer og en af modstandskampens mest myteomspundne personer. Dannede makkerpar med »Citronen« og foretog talrige likvideringer på danskere i tysk tjeneste. I oktober 1944 begik han selvmord, da han blev omringet af en overtalig tysk styrke.
Frihedsmuseet.

terrorbander og medlemmerne som terrorister. Især Holger Danskes »Flammen« (Bent Faurschou-Hviid) blev opfattet som en af de værste. Hvad der er terrorisme for den ene, er frihedskamp for den anden. Det er da også med terrorbegrebet som med vinden, det er vanskeligt at fange det. For hvad er det for elementer, der konstituerer terrorisme? Er det handlingens art, intentionen, motivet, ideologien, målet for aktionen eller aktørernes identitet eller selvforståelse?

I Danmark har vi vænnet os til at opfatte den vold som modstandsbevægelsen forevode (sabotage og likvidering) som den *gode* vold (friheds- eller modstandskamp), mens tyskernes sprængninger og nedskydninger er den *onde* vold (terrorisme). Men kan denne skelnen opretholdes? Var modstandsbevægelsens aktioner ikke også terrorhandlinger, som blot fordi Tyskland tabte krigen, var acceptable og kunne defineres som nødvendige krigshandlinger. En tysk sejr ville have fastholdt handlingerne som terror. Der er altså en tendens til at opfatte den vold, man ikke er enig i og sympatiserer med som terror.

Definitioner på terror og terrorisme er foranderlige begreber, som tager afsæt i den virkelighed som definitionen skabes i. I 1946 relaterede definitionen til verdenskrigen, hvor terror var »voldsmetoder, anvendt i politisk øjemed for at kue modstanden med et herskende regeringssystem; spec. (...) under nazisternes regimente i Europa«. Det var statsterrorismen, der var i fokus, og heri passede modstandsbevægelsens aktioner overhovedet ikke ind. Men hvis vi vender os til den nyeste definition i Den Store Danske Encyklopædi, hvor terrorisme er defineret som »vold udført af enkeltpersoner eller grupper for at opnå politiske indrømmelser eller fremføre et politisk eller religiøst budskab. Har oftest form af mord, kidnapning eller bombeattentater«. I den moderne terrorisme er det ikke længere staters måder at agere på, men enkeltpersoner og gruppers handlinger, og umiddelbart kan en gruppe som f.eks. Holger Danske og dens aktioner godt indpasses i denne definition.

Der er da også lighedspunkter mellem den danske modstandskamp og Talebanoprørerne i Afghanistan eller al-Qaeda i Irak: Landet er invaderet af en besættelsesstyrke, som med brug af lokale hjælpetropper søger at holde ro og orden. Mod sig har de en mindre kreds af aktivistisk indstillede personer, hvis mål er at få de fremmede ud af landet. De organiserer sig og sætter sig op mod besættelsesmagten og den lovlige regering. Midlerne som tages i brug er sprængninger af militære og krigsøkonomiske mål, drab på soldater og medløbere, og med agitation og propaganda forsøges metoderne gjort spiselige overfor befolkningen, som i et eller andet omfang støtter modstandsfolkene/oprørerne. Det virker jo bekendt, men der er forskel!

Det er blevet fremhævet, at netop forskellen på frihedskamp og terrorisme er, at frihedskampen søger at ramme krigsvigtige mål eller uskadeliggøre farlige personer, mens terrorismen rammer civile og uskyldige i flæng: »En frihedskæmper vil handle ifølge en militær moralkodeks og er således en »irregulær soldat«, mens en terrorist tilsidesætter moralske overvejelser og skelner ikke mellem civile og militære mål«. Men en terrorist angriber ikke konsekvent civile og uskyldige mål, men

også militære mål. Omvendt kan man hævde, at en frihedskæmper *altid* vil søge at undgå at ramme civile mål, hvilket kan være et af de konstituerende elementer i en terrordefinition.

Holger Danskes sabotager og likvideringer

I en afhandling om sabotageorganisationen Holger Danske, som artiklens forfatter udgiver i bogform i efteråret 2008, er samtlige Holger Danskes aktioner underkastet en nærmere undersøgelse. I organisationens toårige levetid fra maj 1943 til maj 1945 foretog organisationen mindst 420 aktioner, hvoraf de omkring 150 var sabotager og de 145 var likvideringer eller likvideringsforsøg, samt hertil en række andre aktioner efter våben, radiodele eller andet.

Det helt gennemgående indtryk ved aktionerne er, at de blev foretaget med forståelse for og hensyntagen til befolkningen, og at man forsøgte at undgå fejltagelser. Ved sabotagerne søgte man udelukkende at ramme regulære værnemagtsmål eller virksomheder, der arbejdede for eller leverede til tyskerne. Undersøgelsen kan konkludere, at det lykkedes i al væsentlig udstrækning – fejltagelserne var ganske få.

Ved sabotagerne forsøgte man at undgå utilsigtede skader på liv og ejendom ved at fore arbejdere og vagter i sikkerhed væk fra virksomheden, ved at advare de omkringboende mennesker, ved at afpasse sprængsstofmængden og ved at afspærre

Dansker i tysk tjeneste likvideret på Egeskovvej i Fredericia den 17. marts 1945. Modstandsbevægelsen foretog drab på ca. 400 danskere som arbejdede for tyskerne, de såkaldte »stikkerlikvideringer«. Men langt fra alle havde gjort sig skyldige i egentlig stikkeri. *Frihedsmuseet*.

Kæmp for alt hvad du har kært! En sværtbevæbnet afghansk talebankriger i bøn, måske en bøn om et »frit« Afghanistan. Taleban opfatter sin kamp som en frihedskrig, mens omverdenen definerer den som terror. *Scanpix*.

Grubebillede af medlemmer af Schalburgkorpset. Korpset i de sorte uniformer var hadet af befolkningen, hvorfor dets navn blev noget uretfærdigt knyttet til den tyske modsabotage, i folkemunde kaldet »Schalburgtage«.

Frihedsmuseet.

området omkring fabrikken for at forhindre, at forbipasserende blev skadet eller dræbt ved eksplosionerne. Alligevel hændte det, at uskyldige blev dræbt og sagesløses ejendom blev ødelagt, men det var en følgevirkning af den egentlige handling – ikke et mål i sig selv.

Under besættelsen blev der i modstandsbevægelsens navn begået omkring 400 drab. Det var drab på meddelere og angivere, de såkaldte stikkere, på danskere i tysk tjeneste og på tyske soldater og politifolk. Hertil kom pludseligt opståede skudepisoder, hvor tyske soldater blev dræbt, men som ikke medtages i drabsstatistikken. Holger Danske blev den organisation i Danmark, som foretog flest likvideringer. I maj 1945 mente Holger Danske selv, at man havde foretaget 200 likvideringer – et antal som i årene efter blev nedjusteret til 170 personer. Men stadig et meget højt tal. Det er dog ikke i dag muligt at henføre så mange likvideringer til Holger Danskes grupper, men undersøgelsen påviser omkring 120 drab. Også her forsøgte man at gardere sig mod fejltagelser. Fejltagelser kan forstås på to måder, dels at det var en forkert person, som blev dræbt og dels at den dræbte person ikke var skyldig i det, han/hun var mistænkt eller beskyldt for. Holger Danske søgte at undgå begge typer fejltagelser, men alligevel kunne man efter krigen konstatere, at ved fem af Holger Danskes likvideringer var en uskyldig blevet dræbt. Undersøgelsen kan ligeledes konkludere, at flere dræbte »stikkere« ikke havde gjort sig skyldig i stikkeri, men »blot« tysk vagttjeneste. Men det ændrer ikke ved, at drabene blev foretaget for at beskytte modstandskampen.

Alligevel terror?

Til trods for, at modstandsbevægelsen søgte at ramme måltettet, er der konstateret episoder, som har elementer af både terror og hævn i sig. Allerede i oktober 1943 havde BOPA foretaget flere attentater mod restaurationerne Mokka og Tosca på Strøget, hvor gæsterne fortrinsvis var tyske soldater og deres danske piger. Aktionerne, der

dræbte flere tyske soldater og sårede mange, skete som hævn for en BOPA-mand, som under tysk forhør var blevet mishandlet til døde. Det nydannede Frihedsråd gik straks ud med en proklamation som fordømte aktionerne og i stedet opfordrede til »målbevidst sabotage« mod den tyske krigsindsats. Angreb på tilfældige medlemmer af Værnemagten eller danskere i tysk uniform var i efteråret 1943 ikke acceptabelt. Flere af BOPA-folkene var, når de så tilbage på aktionerne, da heller ikke i tvivl om, at »Mokka var en ren vaskeægte terroraktion«.

Godt et år senere, den 25. november 1944, angreb Holger Danske med en større styrke Lundtofte flyveplads nord for København. Flyvepladsen, som var under bevogtning af Sommerkorpset, bestod i en græsmark, hangar og en vagtbygning. Baggrunden for angrebet var en gengældelse for en træfning mellem Sommerkorpset og Holger Danske ved en våbenaktion mod Always Radiofabrik på Amerikavej i oktober 1944. Her var en HD-mand blevet dræbt, og nu skulle det hævnnes. Det direkte formål med aktionen var klart: At dræbe så mange Sommerfolk som muligt. Ligeledes mente man, at hårdhændede aktioner mod de tysk-uniformerede korps kunne afskrække potentielle nye medlemmer fra at melde sig.

Det var Holger Danskes 2. kompagni under ledelse af kaptajn Otto Brøndum (»Ottesen«), der med militær præcision udførte aktionen. Aktionen krævede deltagelse af ca. 30 mand i tre grupper, som skulle angribe vagtbygningen, samt en sprængningsgruppe, som var udset til at sprænge hangaren, hvor der ifølge oplysningerne skulle stå tyske træningsfly. Folkene blev udvalgt efter militær træning, hvorfor gruppeforere og gruppe-medlemmer alle havde en fortid i hæren og flåden.

En månelys aften løb aktionen af stablen. Den våbenkyndige kaptajnlojtnant P.W. Hansen beskrev i 1945 malende aktionen: »Til fatsat tid rykkede grupperne frem i enkeltkolonner. Marinegruppen stødte ved hangarerne på 2 vagtposter, hvoraf den ene blev nedlagt, medens den anden blev let såret og slap bort. Sammen med officiant Poulsen gik jeg i spidsen for den venstre fløjgruppe, medens »Ottesen« var ved midtergruppen. Vi passerede en ubesat dækningsgrav og blev umiddelbart efter råbt an og beskydt. Poulsen besvarede ilden med sin maskinpistol og nedkæmpede vagtposten. Jeg trængte gennem et levende hegn og frem til vagtbygningen, fra hvis dør jeg blev beskydt. Jeg faldt ned og afgav 4-5- skud med min Parabellum, hvorefter min modparts ild hørte op. Efter at have forvissat mig om, at nogle af vore folk var kommet gennem hegnet, gik jeg frem mod bygningen og fandt min modstanders våben, et fransk gevær M. 1907-15, liggende uden for døren. Så gik jeg ind i entreen og ind i et værelse på venstre hånd. Det var tomt, men en af vore folk, der hørte mig pusle, kastede udefra en håndbombe ind ad vinduct. Jeg nåede ud i entreen, medens bomben, der var rullet efter mig, sprang på dortærsklen et par meter fra mig. Jeg blev

Dansk politi undersøger Café Mokka på Strøget efter BOPAs sprængning den 27. oktober 1943. Stedet blev frekventeret af tyske soldater og deres danske piger. Frihedsrådet tog skarpt afstand fra denne terrorbombning.

Frihedsmuseet.

Billede øverst til venstre:
HIPO-folk i aktion på Rådhuspladsen. Korpset blev i september 1944 dannet som et hjælpepoliti (Hilfspolizei) som erstatning for det opløste politi, men kom i vid udstrækning til at fungere som en uniformeret del af det tyske terrorapparat.
Frihedsmuseet.

Billede øverst til højre:
Schalburgfolk på vagt ved korpsets hovedkvarter i Frimurerlogen på Blegdamsvej. Den 19. juni 1944 udførte aktivistiske modstandsfolk et hævnangreb med det formål at dræbe Schalburgfolk og sprænge bygningen. Væggene bærer tydelige spor efter angrebet, som blev fordømt af Frihedsrådet.
Frihedsmuseet.

slyngtet omkuld og fik nogle lette flænger i højre hånd. Umiddelbart efter aktionen meldte synderen sig, og vi morede os begge hjerteligt over denne tildragelse.

Efter at være blevet bombet ud, gik jeg om på den anden side af huset, dels for at orientere mig om fjendens opholdssted og dels for ærlig talt at sunde mig lidt. »Ottesen« med Bergs gruppe havde fuldstændig ildoverlegenhed, og jeg så prmlt. (premierløjtnant) Andreassen kaste en håndbombe ind i Sommerfolkernes vagtlokale. Så lob jeg tilbage, hvor jeg kom fra, og mødte officiant Poulsen. Sammen trængte vi ind i entreen. Jeg sparkede doren til vagtlokalet op og kommanderede: »Op med lapperne«. Ordren blev efterkommet, og Poulsen og jeg gennede 3 Sommerfolk ud til vore folk, som skød dem ned. Jeg gav mig til at søge efter våben og fandt en tysk maskinpistol M. 1940 (M.P. 40), som blev overladt til en mand fra »Berg«s gruppe.

Herpå gik vi tilbage til Rævehøjvej og besteg cyklerne. Formet i forpatrulje, hovedstyrke og bagpatrulje kørte vi gennem skoven til Røde Port ved Klampenborgvej, hvor vi sagde: »Tak for i aften« og gik hver til sit.

Det centrale i historien ligger i formålet, at dræbe Sommerfolk, og i måden at gøre det på, nemlig henrettelsen. At bevogtningsmandskab blev nedkæmpet, når de gjorde modstand, var en naturlig del af sabotørarbejdet, men nedskydning af forsvarslose fanger var ikke hverdagskost. Ifølge flere kilder blev to vagtmænd dræbt under selve kampen, mens tre blev henrettet uden for vagtbygningen. Andre kilder sætter antallet af dræbte Sommermænd væsentligt højere, helt op til 10-11 døde. Det er ikke nemt at forklare så store divergenser, men mørket og kamptumlen kan have sløret de faktiske begivenheder for den enkelte, og efterfølgende rygtedannelser kan have »pustet« antallet af dræbte op. De samtidige kilder, især det tyske ordenspolitis meddelelser, må her tillægges stor troværdighed, hvorfor antallet af dræbte formentlig var tre mand, hvor to blev dræbt i kamp, og »kun« én blev skudt/henrettet umiddelbart efter.

I dagene efter afventede man spændt hvilke repressalier, der ville blive udført som

gengældelse for nedskydningerne, men til alles overraskelse skete der intet. Årsagen kendes ikke, men grunden er formentlig at Sommerkorpset kun var vagtfolk, der ikke som Schalburgkorpset eller HIPO kunne udløse repressalier af egen kraft. Tyskernes totale mangel på interesse må forklares med, at ingen tyskere blev dræbt.

En lignende aktion var udført fem måneder tidligere, den 19. juni 1944, mod Schalburgkorpsets hovedkvarter i Frimurerlogen på Blegdamsvej. Angrebet blev foretaget af Gruppe 1944 sammen med flere BOPA- og Holger Danske-folk, bl.a. »Flammen« og »Citronen«. Som ved Lundtofte-aktionen var angrebet en hævnaktion, der havde til formål var at dræbe danskere i tysk tjeneste. Angrebet mislykkedes, da Schalburgfolkene heftigt satte sig til modværge, og der var faldne på begge sider. Efterfølgende blev flere forbipasserende dræbt eller såret, da Schalburgfolkene i timerne efter angrebet gjorde kvarteret usikkert. Hvorvidt der blev udført egentlige repressalier for denne aktion, er svært at vide, da den indgik i det opløb, der skulle munde ud i den københavnske folkestrejke den 26. juni. Frihedsrådet tog skarpt afstand fra angrebet på Frimurerlogen, idet man kun burde angribe krigsvigtige virksomheder, hvorefter den ansvarlige fik en røffel. Men da Holger Danske udførte angrebet mod Lundtofte flyveplads, var reaktionen mere positiv, omend næppe udelt begejstret.

Et sidste eksempel der skal bringes her, er et bagholdsangreb mod en HIPO-udrykning den 2. marts 1945. I slutningen af februar havde Holger Danske oplevet en arrestationsbølge, som havde revet flere grupper op. HIPO havde været kraftigt involveret, hvorfor man besluttede gennemføre et regulært hævntogt. Hvor Frihedsrådet i

HIPO-vogn på Lyngbyvej den 3. maj 1945 med benzin i tromler på bagsædet. På grund modstandsbevægelsens angreb på HIPO-patroljer blev bildørene fjernet for ikke at blive fanget inde i bilen ved et angreb. Frihedsmuseet.

>

DANSKE STIKKERE PAA DAGMARHUS OG ANDRE LANDSFORRÆDDERE, DER HELLER IKKE OVERLEVER FREDEN !

MAX ANDREAS PELVING
født 27.1.1899

ARNE OSKAR HAMMEKEN
født 11.11.1906

RUDOLF PEDERSEN
født 11.6.1906

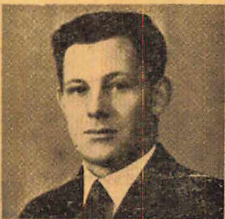
ROBERT ANDREAS PETER
SÜSTMANN MENT f. 26.2.1902

EDVARD ANKER AAGE PETERSEN
kaldet *Den lille Banan* f. 15.1.1902

SVEND BERNHARD KILVO
født 28.12.1895

KAJ JØRGEN GODTFREDSSEN
SCHMIDT

JOHN WILLIAM SCHRØDER
født 15.1.1898

HANS DIEHL
født 1.4.1907

ANTON MARIUS BRIKSBØL
NIELSEN født 9.2.1921.

LOUIS VERNER JESSEN
SILLEMANN f. 11.4.1891

ERIK VICTOR PEDERSEN
født 1.11.1902

Se nærmere om disse forbrydere Side 12.

»Stikkeralbum« i De frie Danske, april 1944 med fotos af 12 »dødsdømte« danskere i tysk tjeneste. Seks blev likvideret: Süstmann Ment (7.8.1944), Jessen Sillemann (11.11.1944), »Den lille Banan« (1.2.1945), Kaj Jørgen Schmidt (13.4.1945), Erik V. Petersen (19.4.1945) og Rudolf Pedersen (20.4.1945). Pelving og Hammeken var udsat for flere skudattentater men overlevede. Pelving idømtes efter krigen 16 års fængsel, men blev benådet og løsladt i 1950. Han døde i 1995. Hammeken blev idømt dødsstraf og blev henrettet i 1949. *Frihedsmuseet.*

november 1944 havde haft en valen holdning til direkte angreb på HIPO- og Sommerfolk, var stemningen skiftet, og et enigt Frihedsråd mente midt i februar 1945, at »det ikke gør så meget med lidt partisanekamp«. Der var således frit slag for aktioner mod danskere i uniformeret tysk tjeneste.

Planen gik ud på at lokke en HIPO-bil i baghold ved Sorgenfri Slotspark og med overvældende ildkraft at skyde alle ned. En opringning til Politigården om at der lå en skudt mand i Sorgenfri Slotspark skulle lokke vognen i fælden. HIPO lovede at sende en bil med det samme, hvorefter 15 mand med maskinpistoler og rekylgeværer tog opstilling i hegnet ind til parken. To træer på Kongevejen skulde sprænges henholdsvis foran og bagved HIPO-bilen, når den dukkede op. Men efter lang tids venten blev aktionen afblæst. Sprængladningerne blev fjernet og rekylgeværene pakket væk, hvorefter de fleste af folkene trak sig tilbage. Enkelte tilbageblevne blev pludseligt antastet af tyske politisoldater, som var kommet for at lede efter den døde mand. En modstandsmand, »Johs«, blev ramt i knæet af et riffelskud og fik siden amputeret benet på det tyske lazaret på Nylandsvej.

Efter dette ophørte Holger Danske med større overfald på modstanderne, hvori- mod BOPA udførte enkelte angreb, bl.a. dræbte »KK«s gruppe fire Gestapo-folk, da deres bil blev beskudt på Thorvaldsensvej den 21. marts. Til gengæld udførte Holger Danske mere end 70 enkeltlikvideringer i de tre sidste måneder af besættelsen. Som afdelingslederen Hans Edvard Teglers udtrykker det: »Vi skærper kampen mod stikkerne. Vi skyder flere end nogensinde før. Vi når efterhånden så vidt, at antallet af stikkerlikvideringer overstiger vore egne tab. Det skaffer os nogen tilfredsstillelse at tænke på denne kendsgerning«.

Borgerkrigsaspektet blev stedse tydeligere jo nærmere man kom befrielsen. I perioden fra februar til maj 1945 udførte modstandsbevægelsen over 200 likvideringer, hvoraf Holger Danske stod for mindst 70. Til sammenligning var antallet af henrettede modstandsfolk i samme periode 65.

Den tyske *Gegenterror* var rendyrket terror, både efter 1946-definitionen og efter den moderne definition på terror. De materielle og menneskelige mål blev tilfældigt udvalgt, og der blev ikke taget hensyn til hverken befolkning eller bygninger. Parallellen til de irakiske vejsidebomber er markant. Heroverfor står Holger Danske, og formentlig størsteparten af den organiserede modstandsbevægelse, som forsøgte at ramme de rigtige mål, det være sig fabrikker, tyske anlæg og personer. Deres aktioner var således hverken tilfældige eller »meningsløse«. Man ramte uskyldige, der blev dræbt civile, der skete skade på sagesloses ejendom, og der blev begået fejldrag, men det skete i forbindelse med aktioner, hvor man søgte at ramme præcist udvalgte mål.

Men enkelte af modstandsbevægelsens aktioner havde dog elementer af terror iboende. Formentlig kan det tilskrives eskaleringen i den borgerkrigs-lignende tilstand som både sabotorerne og danskere i tysk bevæbnet tjeneste var en del af. Men aktionerne var undtagelser, der blot bekræfter at størsteparten af modstandsbevægelsens aktioner var acceptable og nødvendige krigshandlinger.

Peter Birkelund er seniorforsker, ph.d. på Rigsarkivet.

LITTERATUR:

Jørgen Røjel:

Holger Danske rejser sig. Opgøret med stikkere og terrorister. 1993.

Peter Birkelund:

»1944 – en modstandsgruppe«, i Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak: *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid.* 1998, s. 261-296.

Anne Ingeborg Sørensen:

»Terrorister og frihedskæmpere. At definere terrorisme« i Johnny Laursen mf. (red.): *I tradition og kaos.* 2000, s. 293-310.

Henrik Lundtofte:

Gestapo! Tysk politi og terror i Danmark 1940-45. 2003.
Frank Bøgh: *Peter-gruppen. Tysk terror i Danmark.* 2004.

Esben Kjeldbæk:

»Café Mokka – en terroraktion«, i John T. Lauridsen (red.): *Over stregen – under besættelsen,* 2007, s. 164-177.

Peter Birkelund:

Holger Danske. Sabotage og likvidering 1943-45. Udkommer i efteråret 2008.

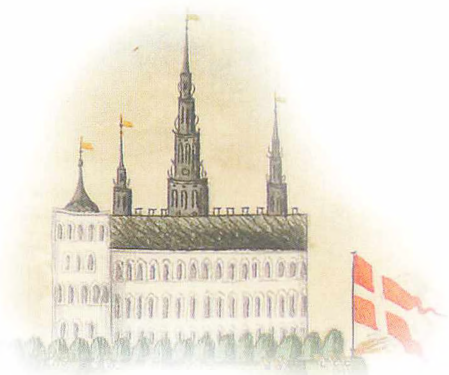

ØRESUNDSTOLD- regnskaberne

— *et internationalt skatkammer*

Øresunds Toldkammer lå fra 1681 i Strandgades østligste ende i Helsingør. I 1740-42 opførtes en ny toldkammerbygning efter tegninger af muremester Nicolaj Basse. Denne bygning husede toldkammeret frem til 1857, og blev nedrevet to år senere. Maleri af Hans Adreasens maleri fra 1856. Helsingør Bymuseum.

For nylig har UNESCO valgt at optage øresundstoldregnskaberne 1497-1857 i sit Memory of the World Register. Dette er en fortegnelse over verdens umistelige skriftlige kulturarv. Her findes altså nu Rigsarkivets statelige række af mere end 700 bind øresundstoldregnskaber sammen med den franske revolutions menneskerettighedserklæring, Gutenbergs bibel, Bayeuxtapetet og andre verdensberømte skriftlige kilder.

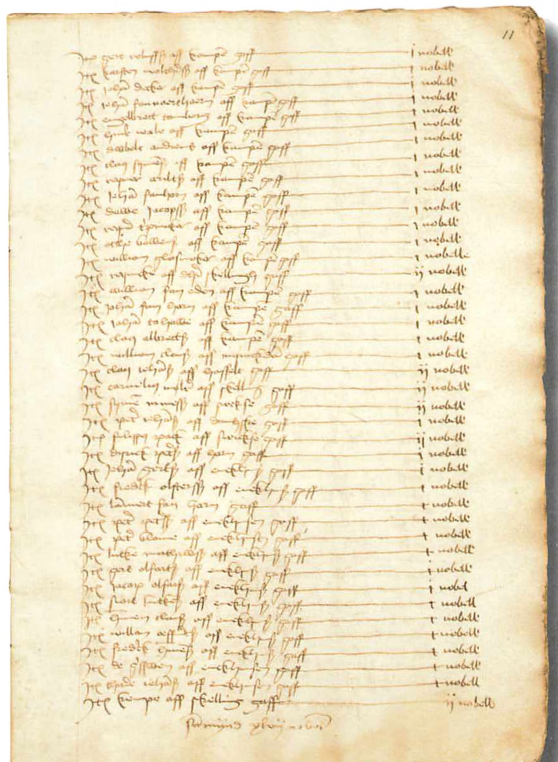
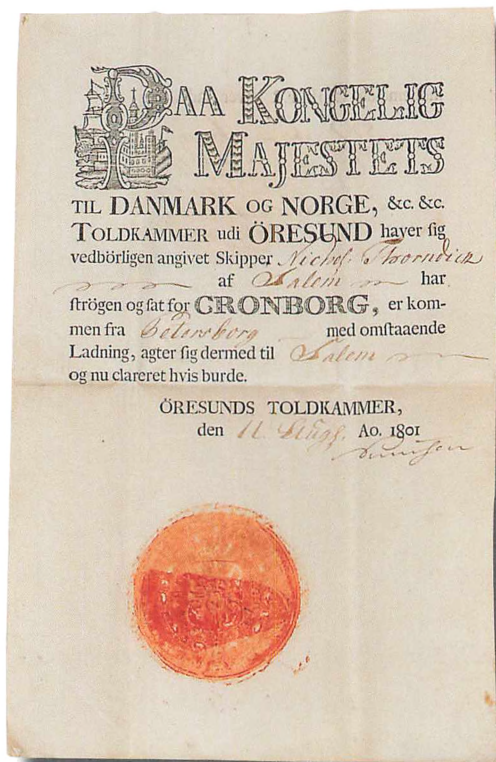
ERIK GÖBEL

Den store internationale interesse for de danske sundtoldregnskaber er forårsaget af, at de er en af de helt centrale kilder til international søfart og handel gennem flere hundrede år. Fra 1429 og indtil 1857 opkrævede den danske konge øresundstold af de fartøjer, som passerede gennem Øresund (eller gennem bæltterne). Regnskaberne over denne toldopkrævning er bevaret i en praktisk talt ubrudt række fra 1574 til 1857 samt for spredte år inden da – med 1497 som det ældste.

Informationsindhold

I sundtoldregnskaberne kan man finde oplysninger om de skibe, som passerede gennem Øresund, der var en af verdens vigtigste handelsveje. Den forbandt nemlig metropolerne og markederne i Vesteuropa (Amsterdam, London og så videre) med Baltikum (Danzig, Libau, Riga, Narva, Sankt Petersborg og så videre), hvor man producerede livsvigtige varer som korn, tømmer og tekstilplanter, og hvor man aftog mange af Vesteuropas eksportvarer.

Billede øverst til venstre:

Kvittering for betalt Øresundstold for skipper Nichols Thorndick på rejse fra St. Petersborg til Salem med en last bestående af jern, hamp, tovværk, sejldug, ravendug og flamsk lærred. Kvitteringen er dateret den 11. august 1801.

Handels- og Søfartsmuseet
Kronborg.

Billede øverst til højre:

Side fra det ældste bevarede sundtoldregnskab 1497. De fleste af skipperne hér var nederlændere, især fra byen Kampen. Typisk erlagde de 1 rosenobel – en traditionel engelsk guldmønt – for at passere.

Rigsarkivet.

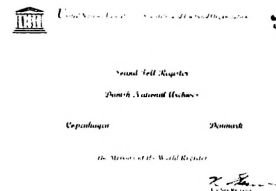
Tolderne i Helsingør, hvor øresundstolden blev opkrævet, har omhyggeligt optegnet en række informationer om hver eneste skibspassage. I løbet af perioden fra 1497 til 1857 drejede det sig om næsten 2 millioner skibspassager. Gennem den lange periode var det forskelligt, hvordan man indrettede toldbøgerne, men generelt blev indførslerne efterhånden mere detaljerede. De aller ældste årgange anførte blot skipperens navn og hjemsted samt det betalte toldbeløb. Senere noterede man også afsejlingshavnen, og fra 1567, hvor den hidtidige skibsafgift blev suppleret med en varetold på 1 procent, opregnede tolderne lastens sammensætning af varer. Midt i 1660'erne havde toldregnskabsbøgerne fundet det udseende, som man bibeholdt lige til slutningen i 1857.

Standardformuleringen af indførslerne lød som for eksempel den 27. august 1695, hvor skipper »Reyer Cornelissen de Boer af Vlieland kom fra Amsterdam vil til Königsberg [Kaliningrad] med: 11½ læster sild, 43 læster salt, 10 oksehoveder øl, 9 skippund ost, 9 piber bomolie [olivenolie], 1500 pund campechetræ [blåt farvetræ], 4600 pund sukker og mandler, 1000 pund kandissukker, 800 pund korender samt 4 piber spansk vin«. I told måtte han betale 49 rigsdaler, i fyrrpenge 4 rigsdaler og i tredivtepenge 8 rigsdaler. (Fyrrpenge var en afgift begrundet i den danske konges vedligeholdelse af fyr og anden farvandsafmærkning, medens tredivtepenge var en retting, hvorefter man opkrævede 1/30 af vinen eller dens værdi i told).

Ladningerne i modsat retning var som regel mindre sammensatte, idet de bestod af grovvarer som tømmer og korn. Et typisk eksempel på dette sidste finder man den 21. juli 1750 blandt de nederlandske skibe kommende fra Østersøen: »Jores Ottes af Amsterdam, kom fra Libau vil til Amsterdam med 25 læster byg – 12½ rigsdaler, 25 læster rug – 12½ rigsdaler. Afgår for skipperen [godtgørelse] 1 rigsdaler. Bliver 24 rigsdaler. Fyrpenge 4 rigsdaler.« I alt altså at betale 28 rigsdaler.

Verdensøkonomiske konjunkturer

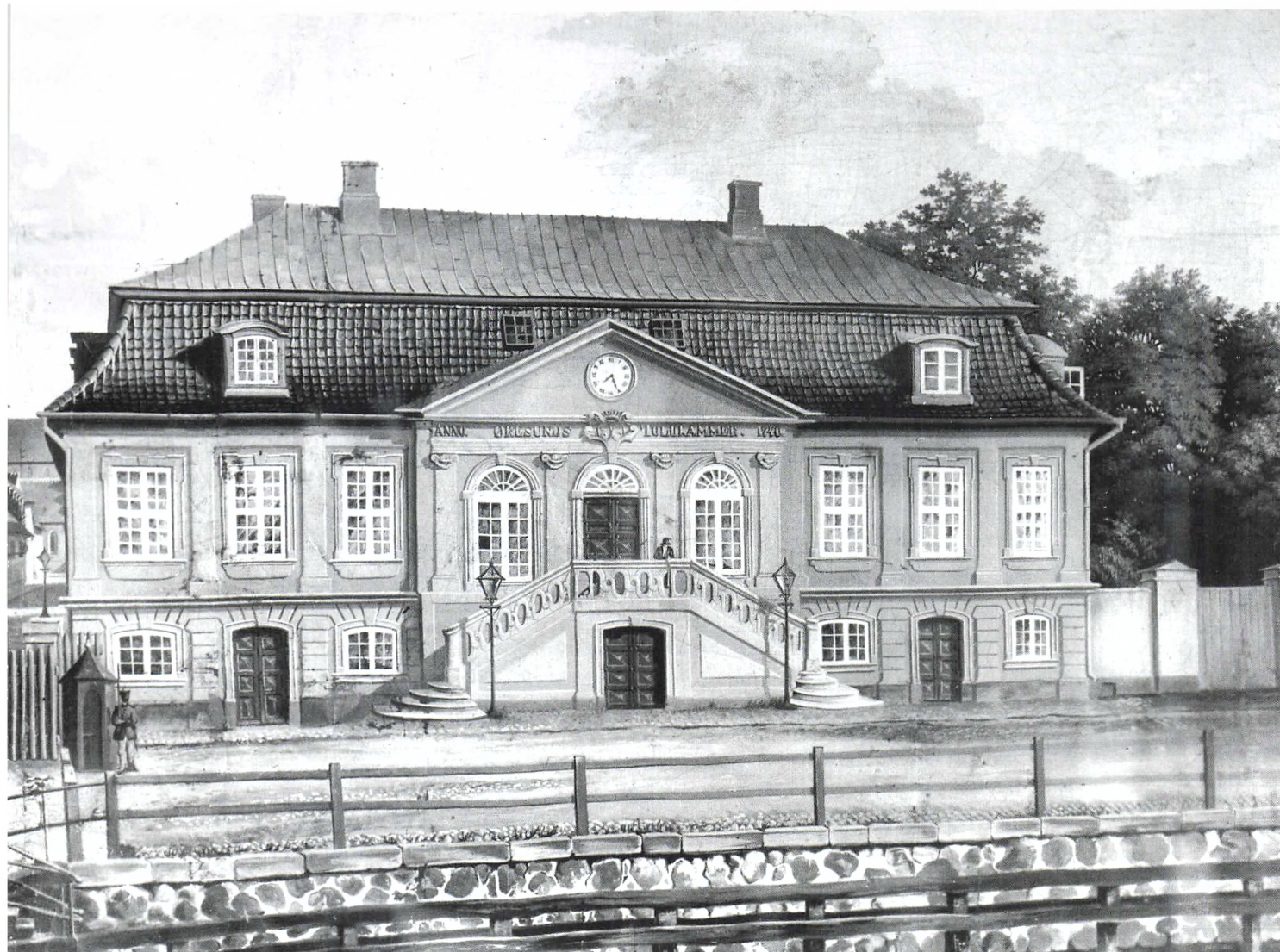
Da Øresund som nævnt var en uhyre vigtig handelsvej, giver sundtoldregnskaberne et enestående godt indtryk af verdenshandelens konjunkturer. Som det fremgår af søjlediagrammet, udviklede det gennemsnitlige årlige antal skibspassager ved Helsingør sig i nogenlunde jævne langtidsbevægelser. 1600-tallet var præget af kriser, men man oplevede en klart voksende samhandel gennem 1700- og 1800-tallet. Det største antal skibe, der nogensinde passerede i løbet af et år, opnåedes i 1847, hvor sundtoldregnskaberne opregnede 21.538 gennemsejlinger.

Diplomet fra UNESCO, som kundgør, at øresundstoldregnskaberne i 2007 er blevet optaget i Memory of the World Register. Rigsarkivet.

Øresunds Toldkammer, ca. 1840 efter maleri af Hans Andreasen. Handels- og Søfartsmuseet Kronborg.

>

Indlejret i de lange linier var naturligvis korttidssvingninger, eksempelvis forårsaget af krige og andre problemer, som indvirkede negativt på international søfart og handel. Dette oplevede man tydeligt under Store Nordiske Krig 1709-1720 og Napoleonskrigene omkring 1800.

De forskellige nationer spillede forskellige roller til forskellig tid, hvilket afspejles tydeligt i de 58 hyldemeter sundtoldregnskaber. I middelalderen havde hansestæderne spillet en dominerende rolle, men allerede i slutningen af 1500-tallet kom Nederlandenes andel af skibspassagerne gennem Øresund op på 60-70 procent. Og i deres såkaldte gyldne århundrede, 1600-tallet, kom den nederlandske andel i perioder helt op på 80 procent af alle passager. Det var intet under, at for nederlænderne var østersøhandelen langt den vigtigste handel, og de kaldte den da også moderhandelen. Gennem 1700-tallet holdt antallet af nederlandske skibspassager sig på nogenlunde det hidtidige niveau, men med andre nationers stigende trafik faldt Nederlandenes andel fra cirka halvdelen til omkring en syvendedel. Dette skete til fordel for især den nye søfartsnation Storbritannien, som 1784-1795 tegnede sig for præcis en tredjedel af alle passager gennem Øresund – eller mere end dobbelt så mange som Nederlandene. I 1830'erne var dette gamle søfartslands andel yderligere faldet helt ned til 5 procent. På denne tid tegnede briterne sig for 27 procent og den nye søfartsnation Preussen for 19 procent.

Detaljeret information

Foruden disse lange linier og store overblik kan øresundstoldregnskaberne også benyttes til at skaffe sig detaljeret indblik i for eksempel en enkelt havneby eller en enkelt skippers sejlads- og handelsmonster. Typisk for de nederlandske skippere var Evert Vett, som havde hjemme med sit skib i Middelburg i Zeeland længst mod sydvest. Han var ved midten af 1700-årene fast beskæftiget i fragtfart ind og ud af Østersøen, således som det fremgår af sundtoldregnskabet for 1750. Den 28. april kom han fra Middelburg i ballast på vej til Narva i Den Finske Bugt; den 17. juni passerede han Helsingør i modsat retning på vej fra Narva mod Amsterdam med en last bestående af 1090 bjælker, 1050 planker og 200 brædder; den 10. august stoppede Evert Vett igen ved Helsingør, denne gang kommende fra hjemhavnen Middelburg med skibet ballastet og destineret til Narva; endelig den 26. september passerede han for sidste gang det år med 1098 bjælker og 550 planker på vej mod Amsterdam.

Om vinteren lå søfarten som regel mere eller mindre stille, da man ikke ønskede at risikere skade på sit fartøj eller dets indehavende last i det hårde nordeuropæiske klima. Endnu så sent som i 1830'erne lå sejladsen næsten stille i vintermånederne, idet mindre end 1 procent af et års samlede søfart passerede Helsingør i januar og februar tilsammen. I 1838 passerede næsten 14.000 skibe, men i januar kun 13 og i februar slet ingen det år. Den travleste tid på året var derimod altid sommermånederne.

Til sammenligning kan nævnes, at i vore dage passerer hvert år 36.000 skibe gennem Øresund og 25.000 gennem Store Bælt.

Helsingør rhed 1793. Handelsskibene skulle stryge topsejl og lægge bi for at vise den danske konge respekt og erlægge sundtold. Orlogsskibene salutede for kongens slot Kronborg, der var bygget for toldintrudererne. Gouache af Jens Bang. Handels- og Søfartsmuseet.

Varehandelen

Foruden om skibsfarten indeholder sundtoldregnskaberne informationer om de mange varer, som skibene bragte ind i og ud af Østersøen. Lad os som eksempel se på perioden fra 1784 til 1795, der er undersøgt i detaljer, og hvor billedet tegner sig som følger af de over fem hundrede forskellige varesorter, som regnskaberne opererede med hér i slutningen af 1700-tallet.

Blandt de fødevarer, der importeredes til Baltikum, var sild, vin, sukker, kaffe og tobak de vigtigste. Hovedparten af tonderne med sild kom fra den svenske vestkyst, medens vinen hovedsagelig kom fra Bordeaux. Den helt dominerende uorganiske vare, som sendtes ind i Østersøen, var salt fra England og Portugal.

Den modsatte vej gik store mængder talg og andet animalsk fedt (til brug ved belysning, smoring og sæbefremstilling), hørfrø, hvede og rug. Kornet udskibedes typisk fra Königsberg til Amsterdam. De vigtigste uorganiske varer fra Baltikum var jern fra Rusland og Sverige samt potaske (til brug ved blegning af tekstiler). Af stor

> betydning i den vestgående handel var endvidere hør og hamp, men endnu vigtigere var tømmer og anden trælast, hvor man skelnede mellem 111 forskellige sorter lige fra kæmpestore bjælker til små tøndestaver, navnlig udskibet fra steder som Stockholm, Gävle, Helsingfors, Viborg, Sankt Petersborg, Narva, Riga, Memel (vore dages Klaipeda) og Danzig.

Denne fordeling mellem varegrupperne bestod nogenlunde uændret lige til øresundstoldens afskaffelse i midten af 1800-tallet.

Men mellem de dominerende varesorter finder man rundt om i regnskaberne også meget mere specielle varer nævnt. For eksempel passerede i 1526 fra Bergen et skib med 180 bådsfolk ombord (sandsynligvis mandskab til orlogsflåden i København). Fra England kom i flere omgange lejetropper, og der importeredes en hel del kanoner, men der kom også en dag et engelsk fartøj med noget så fredeligt som 36 par silkestrømper og 25 silkenattrøjer. En anden fredens vare var de mange skrivefjer, som til stadighed eksporteredes fra Østersoområdet til Vesteuropa. I 1534 er det noteret, at tolderen i Helsingør til kong Christian den Tredje indkøbte en lille grøn papegøje og en marekat (abe) for 23 guldgylden. Fra Spanien passerede, foruden en masse salt, eksotiske varer som mandler, ris, rosiner, peber, citroner, figner, kastanjer og kork. Og man kan i sundtoldregnskaberne se, at da svenskekongen Carl den Tolvte var faldet foran den norske grænsefæstning Frederikshald i 1718, blev der sendt en obelisk derop, for at man kunne få rejst det mindesmærke, som stadig står på stedet.

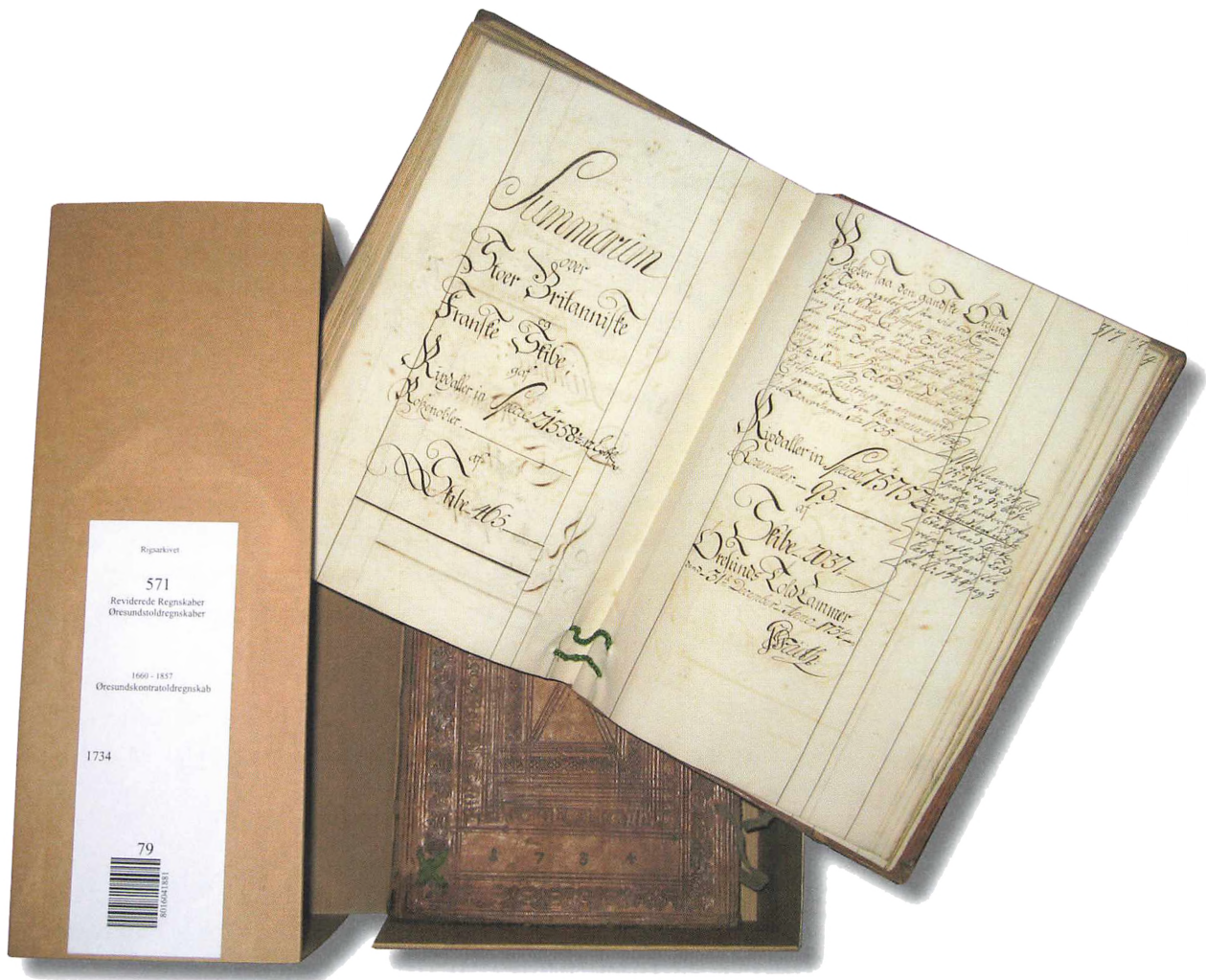
Toldindtægterne

Indtægterne fra øresundstolden var kolossale. I begyndelsen af 1500-tallet lå det årlige provenu på 9.000 daler, men voksede støt, især efter varetoldens indførelse i 1567, hvilket år årsindtægten kom op på 132.000 daler. Christian den Fjerde strammede skruen yderligere, så indtægten i 1643 blev 434.000 daler. Efter protester fra de store søfartsnationer med Nederlandene i spidsen måtte man imidlertid reducere provenuet fra 1645 til 134.000 daler. Men i takt med den øgede søhandel steg toldintraderne ved Helsingør støt til lidt over 2 millioner rigsdaler årligt i 1850'erne.

Disse meget store beløb udgjorde en væsentlig del af de samlede offentlige indtægter i Danmark. Mellem 1567 og 1587 var det således to tredjedele af statens indtægter, mellem 1784 og 1793 var det en tiendedel, hvilket også var tilfældet i 1850'erne.

Kildeværdi

Når man benytter et historisk toldregnskab som kilde, må man altid holde sig dettes troværdighed in mente. I sagens natur lader sundtoldregnskabernes mange oplysninger sig ikke kontrollere, men der er uden tvivl foregået svig, (hvad historikernes konfrontation med oplysninger i andre kilder har påvist). Tolderne på Øresunds Toldkammer har naturligvis selv været opmærksomme på svigagtige angivelser fra de passerende skipperes side. Og i enkelte tilfælde har tolderne – i stedet for som sædvanlig at stole på skipperens medbragte ladningsdokumenter – visiteret hans skib og afsløret svin-

I vore dage opbevares sundtoldregnskaberne – hér årgang 1734 – i papæsker, som beskytter arkivalierne mod støv og lys. Hvert bind er registreret i Statens Arkivers arkivdatabase, og æsken forsynet med detaljeret information, herunder unik stregkode.

Rigsarkivet.

delen. Et eksempel herpå vedrorte Benjamin Stevens af London, som i 1738 kom fra sin hjemhavn på vej mod Riga i vore dages Letland, og som angav, at hans skib kun var ballastet. Ved toldernes inspektion ombord på det opankrede fartøj fandt de imidlertid 81 $\frac{2}{3}$ skippund kobberrodt [vitriol], 13 $\frac{1}{2}$ skippund tin, en kiste vinduesglas, et anker øl i flasker og for 104 rigsdaler blandede kramvarer, foruden for yderligere 25 rigsdaler glas til vinduer. Sikkert med tilfredshed har tolderne herefter kunnet bogføre en toldindtægt fra den lumske englænder på 23 rigsdaler og 12 skilling.

Moderne udgaver

På grund af den internationale interesse for sundtoldregnskaberne gik man omkring 1900 i gang med at udgive tabellariske sammendrag af regnskabernes omfattende informationsindhold. I spidsen for arbejdet stod Nina Bang og senere Knud Korst. Det resulterede i ni store bind på tilsammen fire tusinde sider, som udkom 1906-1953 under

> titlen *Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660 og 1661-1783*. Udgivelsen blev bekostet af Carlsbergfondet og af en international indsamling. Men man må erindre sig, at der altså alene er tale om summariske talmæssige oversigter og kun for perioden indtil 1783, for varehandelens vedkommende er endda kun hvert tiende år medtaget alle varer, medens for de øvrige år kun bringes tal for de vigtigste varesorter.

Den følgende kortere periode 1784-1795 er af Hans Christian Johansen blevet underkastet elektronisk databehandling. I databasen er medtaget alle sundtoldregnskaberne oplysninger om de 119.000 skibspassager. Analysen heraf er udgivet i 1983 under titlen *Shipping and Trade between the Baltic Area and Western Europe, 1784-1795*, og grunddata er frit tilgængelige i Dansk Data Arkiv.

For tiden er man ved universitetet i Groningen ved at starte et projekt, finansieret af nederlandske forskningsmidler, som sigter mod at inddatere alle øresundstoldregnskaberne informationer fra først til sidst i en gigantisk database, som skal blive tilgængelig på internettet – både som maskinlæsbare data og som scannede billeder af originalindforslerne. Rigsarkivet har tilsagt projektet sin støtte i form af ekspertise vedrørende gotisk skrift og regnskaberne i det hele taget. I skrivende stund er projektet dog endnu kun i de indledende faser.

En mulighed for at se en kopi af alle de originale sundtoldregnskaber har man imidlertid allerede i dag, idet der findes mikrofilm af dem. Disse 377 ruller er tilgængelige i Rigsarkivet, og man kan endda selv købe sig en kopi af de årgange, man måtte have lyst til.

Slutbemærkninger

Nina Bang skrev begejstret i indledningen til tabelværket, at i øresundstoldregnskaberne »ejer Danmark en historisk kilde af en ganske sjælden natur, ja, så sjælden er den, at næppe noget andet land ejer dens lige. ... Denne historiske kilde har derfor en international karakter og en international interesse som kun få andre historiske kilder«. Det er således fuldt berettiget, både at sundtoldregnskaberne af det danske kulturministerium er blevet betegnet som værende af enestående national betydning, og at UNESCO har optaget regnskaberne i sit Memory of the World Register. Med i det fine internationale register er siden 1997 også Rigsarkivets enestående samling af arkivalier fra vore tidligere tropehandelskompagnier – Asiatisk Kompagni, Vestindisk-guineisk Kompagni med flere. Og i år nominerer den danske nationalkomité Rigsarkivets særdeles interessante vestindiske lokalarkiver til optagelse i registret over verdens umistelige skriftlige kulturarv.

*Erik Gobel er seniorforsker og arkivar
ved Rigsarkivets Publikumsafdeling.*

Krigskadeserstatninger efter 2. Verdenskrig

Findes der oplysninger om at Danmark efter 2. Verdenskrig modtog maskiner eller andet materiel fra Tyskland som kompensation for krigsskader/Schalburtager? Min nu afdøde chef S. Kragh-Petersen kunne finde på at berette som sine oplevelser som maskiningeniør med rang af major i en dansk militær-ekspedition (ikke Brigaden), som umiddelbart efter krigen drog rundt i den engelske besættelseszone i Tyskland, for der at vurdere brugbare industrianlæg og maskiner, som siden fordeltes mellem besættelsesmagterne.

Med venlig hilsen
Mikael Kristensen

Svar

Danmark fik rent faktisk tildelt krigsskadeerstatning, og der blev i stor stil efterladt krigsmateriel ved kapitulationen. Der blev også konfiskeret tysk og japansk ejendom i Danmark. Det gik især ud over tysk ejendom i Sønderjylland, som den tyske stat ejede eller hvor den havde ydet lån o.l. (læs evt. Hans Schultz Hansen (2002): *Dansk jord på danske hænder. Foreningen Landeværnet og den nationale jordkamp i Sønderjylland 1927-2002*. Aabenraa, hvor

han beskæftiger sig noget med konfiskationerne efter krigen.

Ved en konference i Paris efter krigen blev Danmark tildelt 0,25% af de tyske erstatninger til de Vestallierede. Det er opgjort, at der blev hentet maskiner og skibe for en samlet værdi af 13 mio. kr., så omfanget var ikke overvældende. Om der er hentet maskiner til GAL. Thorsen ved jeg ikke. Der er i 2002 skrevet et upubliceret speciale ved Københavns Universitet, som har beskæftiget sig med emnet: Julie Lindholm: *Danske fredskrav til Tyskland – en analyse af Tysklands rolle i udformningen af dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik 1945-55*.

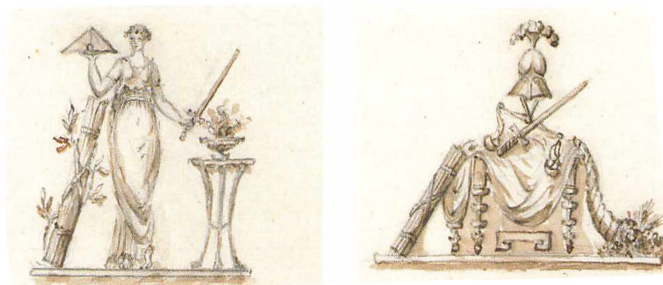
Den britiske besættelsespolitik i Slesvig Holsten, hvor de fleste danske soldater var stationeret vil kan man læse mere om i Kurt Jürgensen (1989): *Die Briten in Schleswig-Holstein 1945-49*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag. Han er nærmest den eneste der har behandlet den britiske besættelsespolitik i Slesvig Holsten i årene efter krigen.

Mogens Rostgaard Nissen
Adjunkt, Institut for Historie,
Kultur og Samfundsbeskrivelse,
Syddansk Universitet

Forligelses- kommissærernes eget hæderstegn

— en bedrøvelig historie om 250 guldmedaljer

I 1823 forsvandt 250 medaljer i guld ned i smeltekarret på Den Kongelige Mønt. De 250 medaljer var med stort besvær fremstillet knap 20 år tidligere, men ikke én eneste var siden blevet uddelt. Medaljen var ellers tænkt som en anerkendelse af en særlig stor indsats som forligelseskommissær.

ANETTE JENSEN

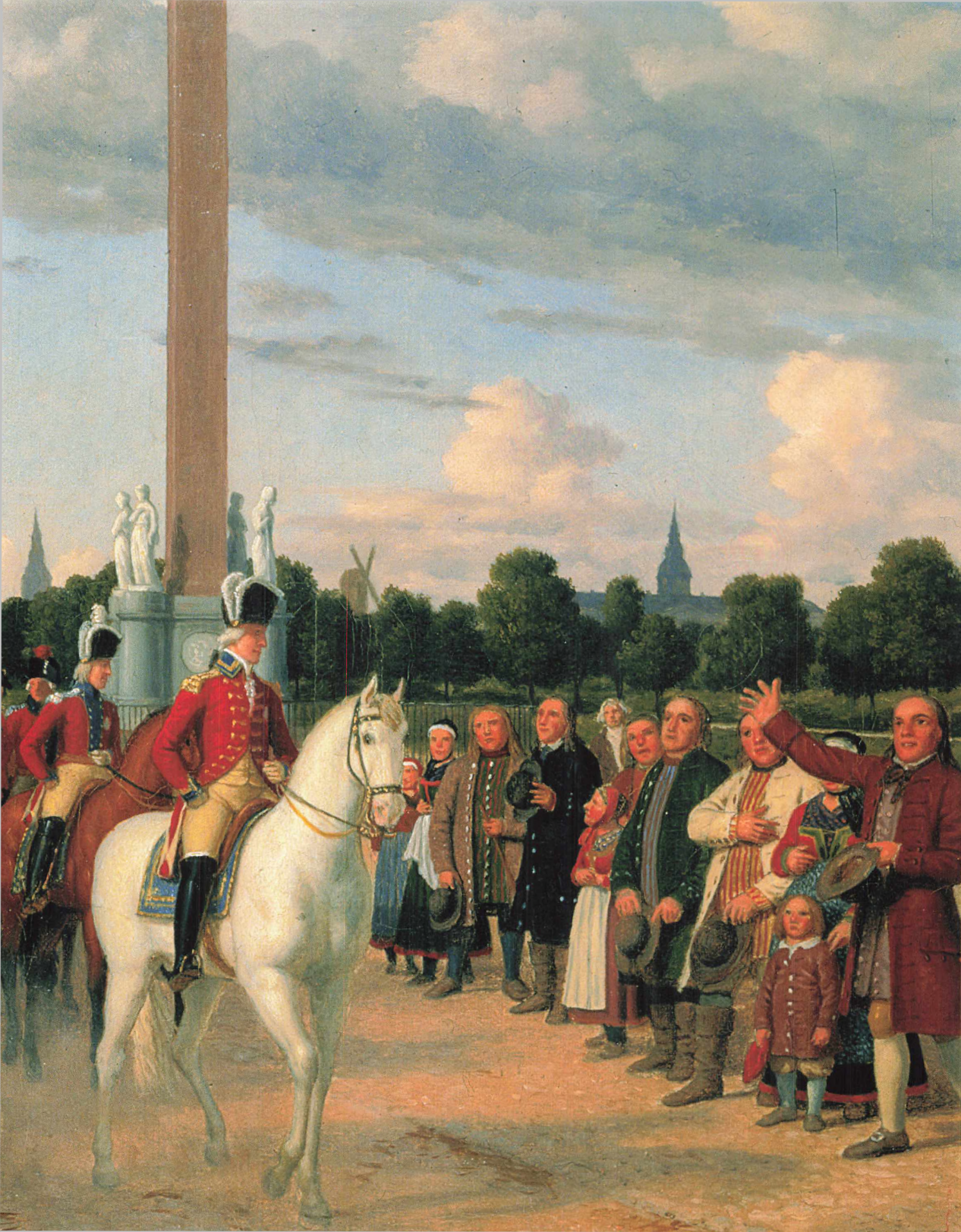
Medaljørens umulige opgave

Peter Gianelli, medaljør ved Den Kongelige Mønt, fik i 1804 en ny opgave. Han betegnede selv opgaven som umulig, selv om han på ingen måde var ukendt med medaljefremstilling. I 1792 lavede han (efter forelæg fra Nicolai Abildgaard) eksempelvis en medalje til markering af Slavehandlens ophævelse. I 1801 lavede han en medalje, der skulle markere Slaget på Rheden. Begge disse medaljer er smukke eksempler på hans kunnen. Men da han blev sat til at lave en guldmedalje til forligelseskommissærerne, fik han vanskelige arbejdsbetingelser, og resultatet blev derefter. Det er dog ikke hele forklaringen på, hvorfor ikke et eneste eksemplar blev uddelt.

Forligelseskommissærerne var helt uden skyld i, at de ikke blev belønnet med guldmedaljer, som de var blevet lovet. I kredsen omkring kongen overvejede man på trods af løftet, hvornår kongelig belønning skulle bruges: skulle man virkelige uddele medaljer vidt og bredt i befolkningen, – ja, sågar til bønder og håndværkere? Disse overvejelser fik afgørende betydning for, at medaljerne blev smeltet om.

Forside til Forligelseskommissærernes medalje med Christian 7's profil. Den viste medalje undgik smeltekarret fordi Den Kongelige Mønt sendte et eksemplar til Det Kongelige Kunstskammer (i dag Nationalmuseet). *Privat foto.*

Forligelseskommissærernes store indsats

Forligelseskommissioner var et nyt tiltag, der blev sat i gang i 1795. De blev oprettet over hele Danmark og Norge (i 1797) med den opgave at behandle mindre konflikter som for eksempel sager om gæld, ejendomsrettigheder, uenighed mellem ægtefolk og sager om verbale fornærmelser på en enkel måde. Sagen startede med en klage, og i forligelseskommissionen mødtes de stridende parter med de to forligelseskommissærer, der med deres sunde fornuft skulle få parterne til at indgå et forlig, som de kunne leve med i fremtiden.

I løbet af de første otte år (1795-1803) havde forligelseskommissionerne i Danmark og Norge behandlet over 300.000 konflikter blandt kongerigets borgere, og over 200.000 var blevet løst ved forlig. Da kommissionerne havde succes med at forlige folk, nåede kun en mindre del af konflikterne at komme for en dommer. Og det var den store arbejdsindsats, der skulle markeres med uddeling af guldmedaljer.

Baggrunden for det nye tiltag

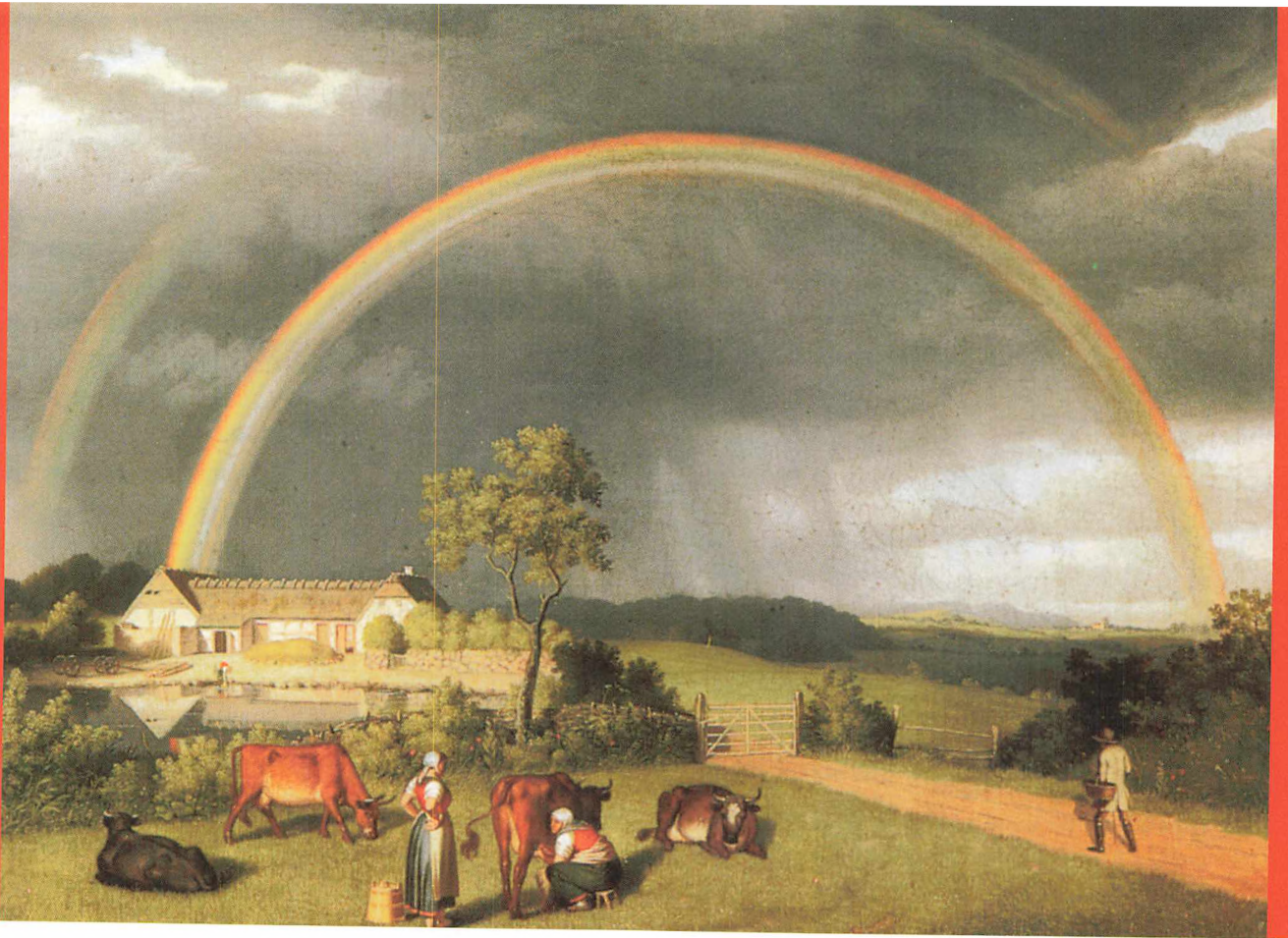
Hvor der er mennesker, er der konflikter. I landbosamfundet kunne bønderne gå flere steder hen for at få hjælp til at få konflikterne løst. De kunne henvende sig til naboen, landsbylavet eller måske deres arbejdsgiver – godsejeren – når de havde brug for hjælp. I sidste ende kunne konflikten komme for en dommer, men i slutningen af 1700-tallet var det dog en dyr og besværlig affære at rejse en sag ved domstolen. Datidens sagførere blev beskyldt for at ville gøre enhver konflikt – stor eller lille – til en god forretning for dem selv ved at trække sagerne i langdrag. Landboreformerne i Danmark i anden halvdel af 1700-tallet stillede det danske samfund over for store udfordringer. I takt med at landsbyerne blev udskiftet, og bønderne blev selvejere, forsvandt bøndernes tilknytning til det lokale gods. Godsernes rolle som »gods-kommuner«, der tog sig af administrative opgaver og mange gange også retslige opgaver, var under afvikling. Med andre ord opstod der et tomrum – hvor skulle folk gå hen, når de havde brug for hjælp til at løse konflikter? Domstolene kunne ikke fylde tomrummet, for retssystemet var ikke gearret til at løse hverdagskonflikter på en enkel måde. Derfor blev forligelseskommissionerne oprettet. Der skulle man selv møde op og tale sin sag (sagførere var udelukkede fra at deltage) – det var en enkel og billig måde at løse konflikter på.

En broget skare

I kommissionerne kom de stridende parter til at sidde overfor forligelseskommissærerne. Kort fortalt var det en broget skare af mænd, der påtog sig mæglingarbejdet. Første generation af forligelseskommissærer var alt fra amtmænd, proprietærer og kobmænd til bønder og håndværkere. Det var i øvrigt startskuddet til at inddrage lægfolk i lokaladministrationen, og det fortsatte med oprettelsen af fattigkommissionerne (1803) efterfulgt af skolekommissionerne i 1814, der banede vejen for det kommunale selvstyre. Medlemmerne af disse kommissioner fik i øvrigt ikke lovning på kongens nåde for deres arbejde.

Forligelseskommissionerne var en del af forandringerne i slutningen af 1700-tallet. Her ses Christian 6. og kronprins Frederik 6. ved Frihedsstøtten for Stavnsbåndets løsning. Maleri af Christoffer Wilhelm Eckersberg.

Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

På trods af idyllen, så var der ofte behov for forligelseskommissionerne på landet. Maleri af Christoffer Wilhelm Eckersberg.

Politiken og Gyldendals Danmarks-historie.

Der blev oprettet en forligelseskommission i hver købstad. Byens borgerskab valgte to kommissærer blandt fire til seks opstillede kandidater. Landdistrikterne blev ind-delt i kredse, så ingen borger havde mere end en dagsrejse (fire mil) til nærmeste kommission. Amtmændene var som udgangspunkt mæglere på landet, og hvis de ikke kunne klare arbejdet alene i deres område, skulle de finde to stedfortrædere.

Ingen dansk opfindelse

At løse konflikter ved at bruge mægling er på ingen måde en dansk opfindelse fra slutningen af 1700-tallet. I Danske Lov af 1683 findes der flere steder omtale af mægling, og allerede i midten af 1700-tallet blev der oprettet forligelseskommissioner på De Dansk-vestindiske Øer. I Frankrig brugte man også mægling, når man skulle løse konflikter. Der var dog noget særligt ved de danske forligelseskommissioner, fordi mæglingen foregik i særskilte kommissioner, der ikke havde noget med retssystemet at gøre. Et andet særkende ved de danske kommissioner var, at de var bemandet med lægfolk. Forligelseskommissærerne blev valgt, fordi de var »oplyste og retskafne« og ikke på grund af, at de havde særlig forstand på juridiske spørgsmål. I den måde at løse konflikter på lå der en stor tiltro til det enkelte individ. En forudsætning for,

at systemet fungerede, var, at både de stridende parter og forligelseskommissærerne påtog sig et ansvar for konflikten og for at finde en løsning på den.

Christian 7. blev i 1804 forvisset om, at »med fuld vished kan man antage at denne indretning (forligelseskommissionerne), er den eneste af sin slags i nogen europæisk stat«. I en sådan konstatering var der masser af ros til kongen som det sig hor og bør, men reelt var der også noget om snakken.

Belønningen

Forligelseskommissærernes løn var til at overse, for taksterne fulgte retningslinier fra 1760'erne. Lønnen var lig med de afgifter, som brugerne betalte. Men kommissærerne havde kun udsigt til en løn, *hvis* konflikten endte med et forlig, og *hvis* parterne havde råd til at betale afgiften. Den tillid og anseelse, der fulgte med at være forligelseskommissær, havde også betydning. Og så var der udsigten til kongens nåde i form af en rang eller et hæderstegn. Det havde forligelseskommissærerne allerede fået et løfte om ved kommissionernes oprettelse; kongen ville give dem en udmærkelse, når de havde virket som forligelseskommissærer i otte år.

I 1803 var de første otte år gået, og det var tid til at tage fat på opgaven med at uddele udmærkelser. Der var to spørgsmål, der trængte sig på. For det første ville Danske Kancelli lave et overslag over, hvor mange forligelseskommissærer, der loyalt havde holdt ved hvervet i alle otte år. For det andet skulle det gøres klart, hvilken udmærkelse kommissærerne skulle have. Løftet i forordningen fra 1795 for Danmark indeholdt én mulighed: en rang, og forordningen for Norge fra 1797 indeholdt to muligheder: en rang eller et hæderstegn.

Forordningens ord om, at forligelseskommissærerne skulle tildeles rang for otte års arbejde, var en kopi af reglerne for landvæsenskommissærer, der efter at have hjulpet til i forbindelse med udskiftningen af landsbyer i seks år kunne gøre sig fortjent til en rangtitel. Man bør dog huske, at der kun var to landvæsenskommissærer i hvert amt, der kunne gøre sig fortjent til en udmærkelse, og at antallet af forligelseskommissærer i hvert amt kunne være helt op til 20 mand. Noget tyder på, at man havde forregnet sig, da der blev givet løfte om tildeling af rang til forligelseskommissærerne.

Rang eller hæderstegn giver ikke smør på brødet

Forligelseskommissærerne selv havde mange andre forskellige ønsker til, hvordan de gerne ville hædres. I stedet for en rang eller hæderstegn ønskede flere sig et bedre embede end det, som de havde i forvejen, eller blot et løfte om et embede. Andre ønskede sig fritagelse for skatter og afgifter eller en pensionsordning.

Holdningen blandt en del af forligelseskommissærerne synes at være, at rang og hæderstegn var al ære værd, men det kunne ikke give smør på brødet. Holdningen i Danske Kancelli var derimod, at alle andre former for belønning ud over rang og hæderstegn, var dyre og besværlige.

>

Silhuet af Søren Christian Ørsted og hustru Anna Dorothea Borring. Søren Christian Ørsted var apoteker i Rudkøbing og forligelseskommissær. I dag er hans mest kendt som far til juristen Anders Sandøe og fysikeren Hans Christian Ørsted.
Det Kongelige Bibliotek.

Rang kræver en »passende livsstil«

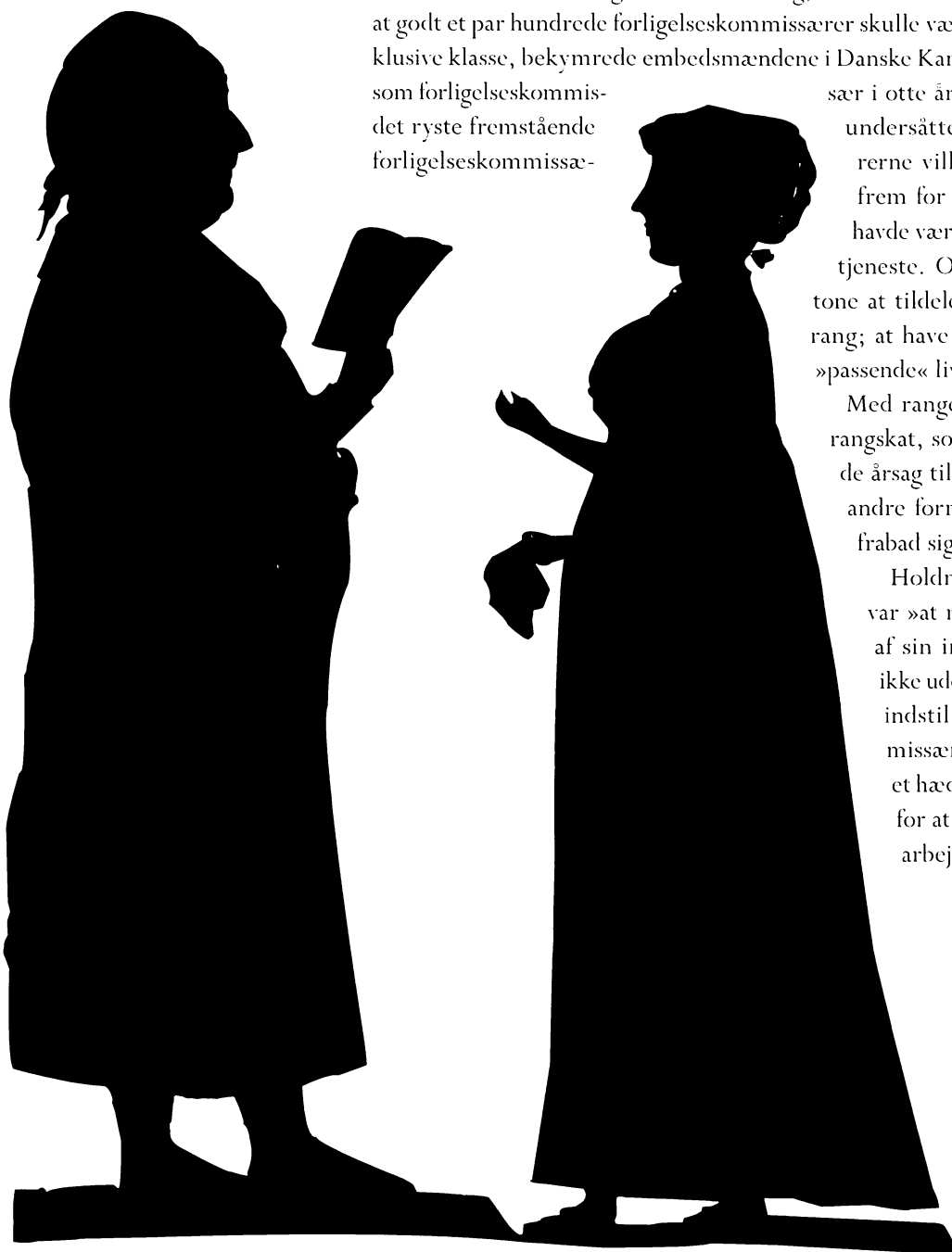
Tildelingen af rang til forligelseskommissærerne gav dog også anledning til en del overvejelser i 1803. Rang var et udtryk for den pågældende persons placering i kongens embedshierarki, og for kongemagtens påskønnelse af undersåttens indsats. Jo højere rang, jo »finere« var man. Det blev udtrykt ved placering i rangklasser, ved brug af rangtitler (fx greve, baron eller justitsråd) og regler for, hvordan en person med rang skulle tiltales fx »hojvelbårne« eller »hojædle«.

Den del af befolkningen der havde rang, var en eksklusiv klasse, og udsigten til, at godt et par hundrede forligelseskommissærer skulle være medlemmer af den eksklusive klasse, bekymrede embedsmændene i Danske Kancelli. Hvis alene indsatsen som forligelseskommissæret ryste fremstående forligelseskommissæ-

sær i otte år gav adgang til rang, ville undersætter i hele kongeriget. For rerne ville derved blive favoriseret frem for andre embedsmænd, der havde været mange flere år i kongens tjeneste. Og det var heller ikke god tone at tildele håndværkere og bonderang; at have rang krævede nemlig en »passende« livsstil.

Med rangen fulgte i øvrigt også en rangskat, som sikkert var medvirkende årsag til, at flere havde ønsker om andre former for belønning og helt frabad sig rang.

Holdningen i Danske Kancelli var »at rang alle tider taber noget af sin indvortes værdi, hvis den ikke uddeles sparsomt«. Derfor var indstillingen, at forligelseskommissærerne skulle belønnes med et hæderstegn, og at muligheden for at få tildelt en rang for dette arbejde alene skulle droppes.

Hvordan skal medaljen se ud?

Allerede fra starten sørgede embedsmændene for flere udkast til, hvordan hæderstegnet kunne se ud. Den første forslag var en medalje i enten i guld eller sølv med Christian 7. på den ene side og en egekrans på den anden side. Egekransen var et symbol på fred og enighed, og den skulle på sin måde symbolisere formålet med forligelseskommissærernes arbejde. Det andet forslag var en egekrans lavet af emalje og guld, sølv eller kobber. Tanken var, at medaljen eller kransen skulle have indskriften »Fortjent«, og at den skulle bæres på brystet i et bånd. Forslagene var med al sandsynlighed inspireret af fortjenstmedaljen, som var indstiftet i 1792.

Forslagene blev præsenteret for statsrådet i 1804, og de faldt helt til jorden. Der var dog ingen tvivl om, at forligelseskommissærerne skulle have et hæderstegn, men der skulle laves et nyt udkast, for de skulle have en medalje med et særligt præg.

Og så var der to væsentlige forbehold, som der skulle tages højde for. Indskriften var ikke i orden, og den endelige version af medaljen skulle »forsynes med en til ojemedet passende indskrift«. Den fik en indskrift som lod: »kongens ønske – folkets held«. Dermed var indskriften ikke længere adresseret til forligelseskommissærernes arbejde, men den kastede derimod glans på Christian 7.'s landsfaderlige indsats, og de nye muligheder som befolkningen havde fået ved forligelseskommissionernes oprettelse. Den anden indvending gik på prisen på medaljen. Guldmedaljen var naturligvis den dyreste at fremstille, og når den blev lavet så tynd som muligt, ville hver guldmedalje have en værdi svarende til 25 rdl. Christian 7. ville have den lavet i guld, men hver medalje måtte kun indeholde guld svarende til en værdi på 12 rdl.!

Gianellis forslag

Embedsmændene søgte råd hos en af hovedstadens medaljører, Peter Gianelli (1767-1807), der selv lavede udkastene til medaljen til forligelseskommissærerne. Gianelli var på trods af sit italiensk klingende navn født i København, hvor han levede det meste af sit liv. Han startede sin uddannelse ved Kunstakademiet i København allerede i 1778, tog til Rom i 1790'erne og et par år efter sin hjemkomst, blev han ansat som »stempelskærer« ved Den Kongelige Mønt i hovedstaden. Tegningerne var fyldt af detaljer, men alligevel skulle han i gang med at skære små stempler pga. kongens beslutning om, at de kun måtte koste 12 rdl. stykket. Der skulle laves mindst 250 medaljer, og det skulle man tro, var en god forretning, men den store bestilling gav særlige udfordringer til den håndværksmæssige side af sagen.

Ét stempel kunne ikke klare opgaven. Medaljen skulle derfor præges af to stempler; ét der lavede en grov prægning og ét, der lavede en finere prægning. Og på forhånd vidste Gianelli, at medaljepressen på Den Kongelige Mønt var i en dårlig stand. Medaljøren havde derfor langt fra optimale arbejdsvilkår, og det fik indflydelse på det endelige resultat. I hvert fald sprang stemplerne to gange undervejs, det forsinkede leveringen og gjorde også, at Gianelli måtte sende ekstraregninger for sit arbejde. Den vanskelige fremstillingsproces og uheldene undervejs kunne ses på nogle af

Dannebrogsmændenes sølvkors. Dannebrogsmændenes Hæderstegn blev indstiftet i 1808.

Foto Syddansk Universitetsforlag.

>

medaljerne. For forsiden, hvor kongen var afbilledet, var ridset allerede fra starten. Ridserne blev senere brugt som en af mange forklaringer på, at medaljerne aldrig kom til at hænge på de loyale forligelseskommissærers bryst.

Rigeligt med medaljer

Det tog næsten et år, før alle 250 guldmedaljer var klar. Men på trods af uheldene undervejs var status i september 1806, at der var nok medaljer til alle de loyale forligelseskommissærer, som lokale embedsmænd i både Danmark og Norge havde indsendt navnene på. Ja, der var faktisk rigeligt med medaljer, så rigeligt, at amtmændene helt uopfordret også lige så godt kunne få en guldmedalje hver! Uddelingen af medaljerne blev imidlertid ikke til noget i 1806, og et par år senere var der nok af forklaringer på, hvorfor der ikke var blevet uddelt en eneste af guldmedaljerne. En af forklaringerne gik på, at der ikke var nok medaljer! Det må nærmest anses som en dårlig undskyldning, da antallet af loyale kommissærer ikke var steget voldsomt i de år, der var gået fra 1806 til 1809, hvor sagen blev taget op igen.

Gianellis skitser til medaljen; de viste udkast blev ikke realiseret. Rigsarkivet.

Medaljerne skal smeltes om

I 1809 gjorde Danske Kancelli status: der lå 250 guldmedaljer i kancelliet – hvad skulle der ske med dem? Som nævnt var man ikke tilfreds med kvaliteten, for på nogle af medaljerne var der ridser på den side, hvor kongen var afbilledet. For det andet mente man ikke, at der var medaljer nok. Planer om at bestille flere medaljer i Berlin til en lavere pris og i en bedre kvalitet var gået i vasken på grund af uroligheder i både Danmark og Tyskland.

Ser man på guldmedaljerne i et større perspektiv, var der i mellemtiden sket to afgørende ting. For det første blev reglerne for uddelingen af Dannebrogordenen liberaliseret i 1808, og alle borgere havde derefter mulighed for at blive optaget i den. Ved samme lejlighed blev Dannebrogsmændenes Hæderstegn indstiftet. Sølvkorset, som var Dannebrogsmændenes Hæderstegn, kunne gives til mænd, der havde gjort en betydelig indsats i et afgrænset område af kongeriget. Her kunne forligelseskommissærer komme i betragtning.

I 1809 var visse forligelseskommissærer allerede blevet belønnet med rang eller en Dannebrogorden. Det er værd at bemærke sig, at belønningen ikke blev givet for arbejdet som forligelseskommissær alene, men for deres anstrengelser med mæglingsarbejde og for en indsats på andre områder. For det andet var guldet også steget i værdi, og det betød, at det faktisk ville koste det tredobbelte at lave nye medaljer,

hvis ordningen skulle fortsætte. Der lå altså også en god fortjeneste i at indstille ordningen, og lade de 250 guldmedaljer gå tilbage til kongens kasse i 1809. På det tidspunkt var der formentlig stærkt brug for alle de midler, der kunne skaffes til den slukne statskasse. Nytårmorgen i 1810 slog Frederik 6. endegyldigt fast, at de 250 guldmedaljer skulle leveres tilbage til kongens kasse. Medaljernes skæbne var bestemt, og de blev smeltet om i 1823.

For nogle blev utak kongens løn

Med til historien hører også, at medaljen kan betragtes som forældet i 1809. For på medaljen var Christian 7. afbilledet, og i mellemtiden var Frederik 6. kommet på tronen. Mon Frederik 6. havde lyst til opstarte uddelingen af medaljer med sin fader og afdøde konge på? Dekorationer var netop til for at sikre et loyalitetsbånd mellem kongen og undersåtten, og i den optik var det næppe attraktivt for Frederik 6. at uddele de medaljer, som allerede var præget.

Løftet om, at forligelseskommissærerne skulle have et hæderstegn, blev givet i Christian den 7.s regeringstid, men Frederik 6. havde tilsyneladende ikke en ambition om, at der skulle uddeles hæderstegn til mænd, der »kun« havde været kommissærer i otte år. For uddelingen hæderstegnet blev »overhalet« af de nye regler for uddelingen af Dannebrogssordenen (1808), der belønnede undersåtternes indsats i en helhed. Derfor blev forligelseskommissærernes eget hæderstegn smeltet om.

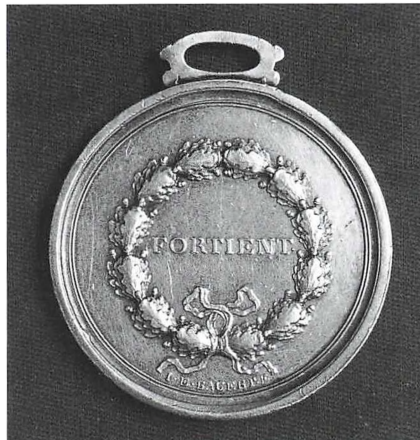
Det betød reelt, at nogle forligelseskommissærer fik rang, Dannebrogsmændenes Hæderstegn eller en finere dekoration i stedet for forligelseskommissærernes eget hæderstegn. Andre forligelseskommissærer fik slet ikke kongens nåde efter otte års loyal tjeneste, fordi ordningen med at uddele forligelseskommissærernes eget hæderstegn blev stoppet, før den kom i gang.

Anette Jensen er ph.d. og forsker ved Rigsarkivet.

Sagens akter ligger i Danske Kancelis brevsager på Rigsarkivet.

Bagside til Forligelseskommissærernes medalje. Teksten, der er svær at læse lyder »kongens ønske – folkets held« *Privat foto.*

Fortjenstmedaljen indstiftet i 1792.
Foto Syddansk Universitetsforlag.

Sune Wadskjær Nielsen:
Holmen katastrofen

Eget forlag, 2007. 96 s. 129 kr.

I november 1951 udviklede en lille brand i et træskur på Flådestation Holmen sig til en katastrofe. Skuret indeholdt 11 søminer, og brandfolkene, der var blevet tilkaldt af flådestationen, var ikke blevet advaret om eksplosionsfaren. Katastrofen er et af de mørke kapitler i Den Kolde Krig, hvor hurtig oprustning gik forud for alt.

Søren Frost:
Fædrelandskærlighed i landsoldaters breve fra krigen 1848-51?

C.A. Reitzels Forlag, 2008. 132 s. 200 kr.

Bogen bygger på mere end 800 ucensurerede breve, som landsoldater ved fronten i Treårskrigen 1848-51 sendte hjem til deres familie og venner. Brevene giver et indblik i landsoldaternes tanker, følelser og oplevelse af krigen, mens de deltog i de dramatiske hændelser, der udspillede sig på krigsskuepladsen i hertugdømmerne Slesvig og Holsten.

Morten Thing:
De russiske jøder i København 1882-1943

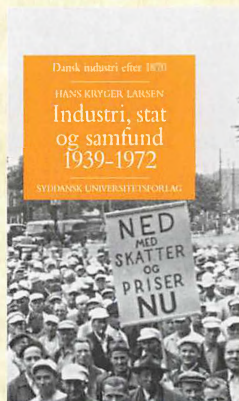
Gyldendal. 656 s. 399 kr.

Danmark har igennem århundreder været rammen for ind- og udvandring. Da forfølgelsen af jøderne tog til i Rusland i 1880'erne, flygtede/udvandrede mange jøder til bl.a. Danmark. Disse mødte et allerede etableret jødisk samfund i København. Morten Thing har lært sig jiddisch for at kunne beskrive og analysere de russiske jøders kultur og historie.

Hans Kryger Larsen:
Dansk industri efter 1870
Bd. 8: Industri, stat og samfund 1939-1972

Syddansk Universitetsforlag, 2008. 306 s. 268 kr.

Med dette bind foreligger samtlige 8 bind i serien Dansk industri efter 1870. I dette bind belyses dansk industris forhold til statsmagten og det omgivende samfund. Nogle af de centrale spørgsmål i bogen er bl.a.: hvordan manøvrerede industriens ledere i denne politisk og økonomisk stærkt omskiftelige periode? og hvilke politiske redskaber tog de skiftende regeringer i brug for at styre og regulere virksomhederne?

FOR BØRN:

Pia Sigmund:
Ruth og Bjørn fra Sønderjylland 1914

Alinea, 2008. 68 s. 192,50 kr.

Bogen om Ruth og Bjørn beskriver livet i en dansksindet familie i Sønderjylland i tiden omkring 1914. Børnene fortæller om hvordan de bor, hvad de leger, om hvordan det er at gå i tysk skole, om det sønderjyske sprog og om mad og jul. Du kan også læse om 1864 og Dybbøl, om tiden da Sønderjylland var tysk og om genforeningen med Danmark i 1920. Bogen er den 6. i serien om Børn i Danmarks historie og kan læses fra ca. 10 år.

Hans Wagner:

Frederik IV Konge i enevældens Danmark

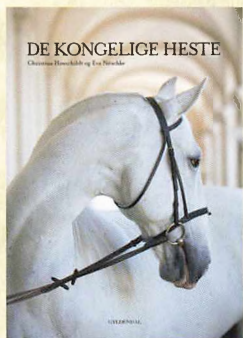
Flachs, 2008. 48 s. 248 kr.

Bogen handler om mennesket Frederik og hans liv med rejser i Europa, slotsbyggeri, elskerinder og 2 koner på en gang. Men den handler også om livet for de fattige, bønder, borgere og adelige i enevældens Danmark. Frederik den IV's liv er et vindue ind i Danmark under enevælden og bogen kommer derfor rundt om en lang række emner, bl.a. Ludvig Holberg, Københavns brand, pesten og magtkampene ved hoffet. Kan læses fra ca. 13 år.

Eva Nitschke og Christina Hauschildt:

De kongelige heste

Gyldendal, 2008. 256 s. 349 kr.

Bogen er en historie om Den Kongelige Stald og de kongelige stutier igennem 500 år – en historie om hesten som symbol på magt og rigdom. Gennem stemningsfulde billeder, historisk beretning og interview med staldens personale, regentparret og prinsesse Benedikte føres læseren ind i historien bag Den Kongelige Stald. Vi rejser til verdens ældste fungerende stutieri i Tjekkiet, hvor

der købes heste ind til stalden og vi følger forberedelserne til de ceremonielle kørsler og får indblik i, hvordan de kongelige heste trænes.

Mikkel Kirkebæk:

Schalburg – en patriotisk landsforræder

Gyldendal, 2008. 500 s. 399 kr.

I bogen fortælles om nazisten og SS-soldaten C.F. Schalburgs barndom i det kejserlige Rusland, tiden i Danmark som fa-

miliefar og livgardeofficer i 1930'erne og hans ideologiske og frygtløse kamp under Waffen-SS i de sidste år før hans død i 1942. Schalburgs egne hidtil ukendte optegnelser, dagbøger og breve bidrager sammen med et rigt illustrationsmateriale til at skildre mennesket bag myten Schalburg.

SKØNLITTERATUR:

Ole Frøslev:

Profeten Politiroman

People's Press, 2008. 329 s. 249 kr.

4. del af krimiserien Mørketid om hverdagsdanmark under besættelsen. Bogen foregår i 1943, hvor opdagerne på Station 7 på Østerbro er ved at drukne i sager. Især de mange overtrædelser af forbuddene i forbindelse med besættelsen tager tid og skal klares ved siden af de løbende sager. Midt i travlheden findes en ældre dame myrdet i sin lejlighed. Samtidig tilspidises forholdet til besættelsesmagten: sabotagen griber om sig og truslen mod de danske jøder vokser.

Tom Buk-Swienty:

Slagtebænk Dybbøl 18. april 1864

Gyldendal: 2008. 300 s. 299 kr.

18. april 1864 er en dokumentarisk fortælling, som tager læseren med midt ind i kamptumlen. Baseret på soldaterdagbøger, breve, kompagniers afrapporteringer og lazaretrapporter, er bogen en medrivende minut-for-minut rekonstruktion af det slag, som fik så stor betydning for vor historie. Bogen tegner en række portrætter af slagets skæbner – både menige og officerer på begge sider af fronten.

ΙΠΠΟΚΟ
ΜΙΧΗ.

Künſtlicher Bericht

Vnd allerzierlichſte beſchreyung des Edlen / Vbeſten / vnd Hochberühmten Hrn. Friderici Grifonis Neapolitanifchen hochlöblichen Adels: Wie die Streitbarn Pferde (durch welche Ritterliche Tugendten mehrers thails geübet) zum Ernst vnd Ritterlicher Burgweil / geſchickt vnd vollkommen zumachen.

In ſechs Bücher beſter Ordnung / vnd vollendetlichem Teutſch / vnd zierlichen Figuren (mit anhengung erlicher Kampfſtück) dermaſſen in druck verfertigt / das dergleichen in Teutſchland niemals erſehen worden.

Durch Johann Gayſer den Jüngern von Amſtain des Herzogthums Francken vnd Biſtums Würzburg.

PERSEVS.

CECIVRE.

OCYRHOE.

MINOS.

ALEXAND.

Mit Röm. Kay. May. Freyheit / nit nach zutrukken.

IVLVS.C.

Hemmelige ridebøger

– lærebøger i dannelse og hjemvendte tyvekoster

Ridebøger udgjorde i perioden 1500-1800 et vigtigt element i den dannede mands uddannelse. I ridebøgerne fandt man vejledning i den ædle ridekunst, men også i hvordan man skulle føre sig og uddanne sig. Udover at ridebøgerne var rigt illustreret, var de også omgærdet med hemmelighedsfuldhed, udsat for kopieringer og senest stjålet.

JESPER DÜRING JØRGENSEN

Federici Grisone: Ridekunstens fader i renæssancen

Federici Grisones ridebog, *Gli Ordini di Cavalcare*, Neapel 1550, gælder traditionelt for at være den første på tryk udgivne ridebog. Århundredet ud og til hen i 1600-tallets første halvdel kom Grisones bog i nye udgaver med ganske få års mellemrum. – Førsteudgaven var trykt i Napoli, men ironisk nok var flere af de nyere udgaver trykt og udgivet i Venedig, et sted man egentlig ikke skulle forvente at finde interesse hverken for ridekunst eller for heste, men denne i enhver henseende ekstravagante by virkede som en magnet på tidens dannelsesrejsende ungdom. At Venedig var gennemsyret af forfinet kunst, og var stabelplads og marked for orientens kostbare sager er simple kendsgerninger, ligesom den var et livslystens og forfængelighedens marked. Dette sidste var måske årsag til, at Venedig blev det selvfølgelig trykkested også for ridebøger.

Titelbladet på Faysers tyske Griso-
neoversættelse: *Künstlicher Bericht
und allerzierlichste beschreyung..
des Hochberühmbten ehem. Federici
Grisonis...* Augsburg 1570.
Det Kongelige Bibliotek.

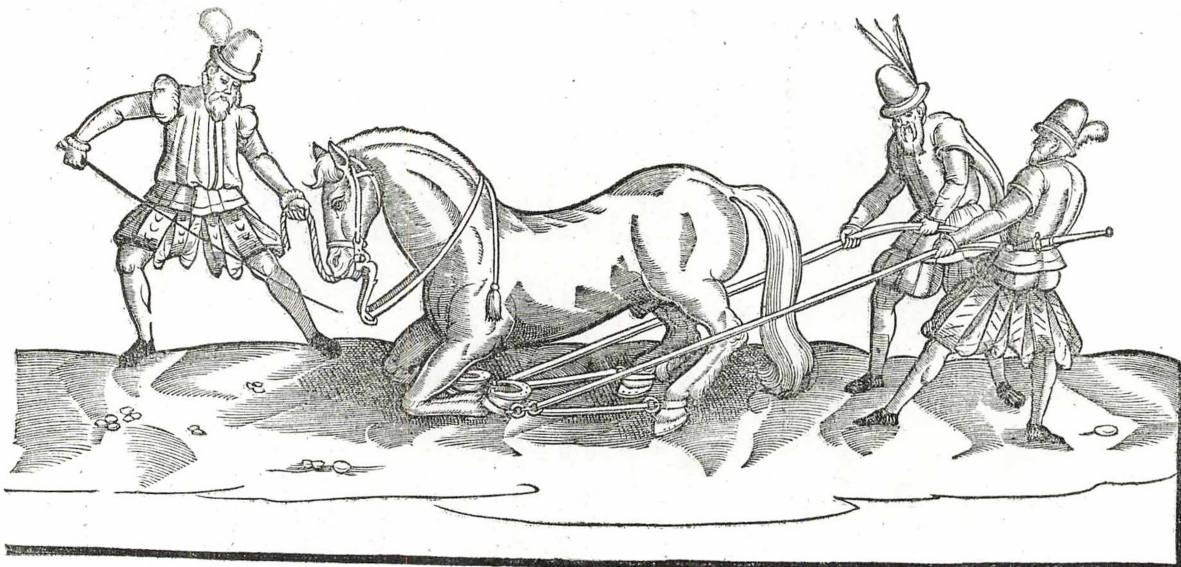

Illustration fra Faysers Grisoneoversættelse, Augsburg 1570: En hest lægges ned med »kastetøj«. Det Kongelige Bibliotek.

Om bogens forfatter, Federici Grisone, vides der ikke stort mere, end at han angiveligt var en »gentil huomo neapolitano«, sådan benævner han i alt fald sig selv i forordet på sin bog, men han skal have drevet et velbesøgt rideakademi i 1500'årenes Napoli, hvorfra hans ry spredtes ud over Europa, og *Gli Ordini di Cavalcare* blev simpelthen den italienske ridebog, der hurtigst oversattes til andre europæiske hovedsprog. Egentlig er Grisones skikkelse kun fastholdt for eftertiden gennem hans bog. Til gengæld er de ridemestre, der intet skriftligt efterlod sig, på det nærmeste gledet helt ud af historien. Det gælder berideren Pignatelli, der skal have været meget beromt i sin levetid, men af ham kendes kun navnet, alene overleveret af hans elev, Ludvig XIII's berømte berider Pluvinel, der i sin bog, *L'Instruction du Roi en l'exercise de monter à Cheval* fra 1623 som anbefaling af egen kunnen anførte at have lært hos Pignatelli.

De tidlige tyske Grisone-oversættelser

I 1570 udkom Grisones bog i en ambitiøs tysk udgave, og i modsætning til den italienske original, der kun indeholdt et enkelt træsnit, har den tyske oversættelse til gengæld adskillige. Bogen blev trykt i Augsburg, og oversættelsen stod en vis Johann Fayser den Yngre for. Ganske konventionelt indledte han med en tilegnelse til sin velynder Georg Ludwig von Seinsheim, for dernæst at kaste sig ud i en ordrigt blomstrende men ikke des mindre oplysende fortale »til den gunstige læser«. Under dette forord har Fayser sat sit navn og som profession anført at være professor i Augsburg i de frie kunster, artes liberales, men han synes at have haft betydeligt kendskab til ridekunst, og desuden må han have været det italienske sprog mægtig i en sådan grad, at

forlæggeren, den i Augsburg bekendte boghandler Georg Willer, havde betroet ham oversættelsesopgaven. Endvidere indeholder forordet nogle vigtige oplysninger, der har at skaffe med den tidlige reception i Tyskland af Grisones ridebog. Faysers tilstår nemlig, at hans oversættelse ikke er den første til det tyske sprog.

Forud fandtes to andre, som han omtaler for læseren med nogle dels foragtelige dels bitre bemærkninger. Hans foragt ramte især en oversættelse, som den da berømte tyske hippolog og rigmand Marx Fugger i 1566 skulle have ladet sin staldmester Veit Tuft foranstalte sammen med en medforfatter, Johs. Frölich. Denne oversættelse var dog som privattryk blevet forholdt en større offentlighed. Den skal ganske vist have været trykt i 400 eksemplarer, på den tid et ganske pænt oplag, men disse var alene til fordeling blandt standspersoner, og tilmed var den i følge Faysers nærmest ulæselig. At sætte sig ind i den skal med Faysers ord have været som at bevæge sig ind i en ægyptisk labyrint. Bogen synes ikke overleveret til eftertiden; den kendes alene fra Faysers nedsættende bemærkninger i hans forord. Derpå omtales yderligere en oversættelse, og i karakteristikken af den er Faysers ikke hånlige men fortornet over ikke at have kunnet benytte den. Han skrev bl.a. flg., her fremstillet i min lidt lapidariske gengivelse af Faysers højtsvungne tysk:

»... Den ærværdige og jagtkyndige hr. Joseph Höchstetter, der er fortrinligt ovet i denne ridderlige kunst [ridekunst] og erfaren i det italienske sprog, har som den første frembragt en oversættelse af førnævnte bog, som han har holdt hemmelig (og endnu) aldrig fundet, at den skulle bringes for dagen, hverken af ham selv eller af andre. Hvad der på grund af denne uvilje mod publicering og på anden måde måtte være sket af skade, er vi ikke i stand til at meddele noget om ...«

Hemmelige ridebøger

Umiddelbart lyder betegnelserne »hemmelig eller hemmelig ridebog« inciterende. Hvad kan en så drastisk bestemmelse dække over? Indledningsvis vil vi nøjes med at konstatere, at Joseph Höchstetter må have lavet sin ridebog – hemmelig eller ej – mellem 1550 og 1570, indenfor de tyve år, der ligger mellem Grisones første udgave og trykkeåret for Faysers oversættelse; men i henhold til hans bemærkning om, at Höchstetters oversættelse skulle være den første tyske oversættelse af Grisones overhovedet, må det betyde, at den har eksisteret for 1566, – året for Veit Tufts arbejde -, hvis vi forudsætter, at Faysers taler sandt med hensyn til dateringen af Tufts oversættelse.

Og så til det lidt mere vidtløftige spørgsmål om det hemmelige. *

I 1500 og 1600-tallets begyndelse var ridekunsten og publiceringen af ridebøger i nogen grad bestemt af et modsigelsesfyldt forhold. På den ene side ønskede berideren eller ridemesteren at blive berømt gennem udøvelsen af sin ridekunst og ved de metoder, han anvendte; men samtidig var der en ængstelse for, at nogen skulle tilegne sig hemmelighederne og slå sig op på dem, overhale opfinderen indenfor så at

Kampscene fra Faysers Grisone-oversættelse, Augsburg 1570. Bogen indeholder en serie instruktive kampscener, som er blevet tilskrevet Jost Amman. (1539 – 1591).
Det Kongelige Bibliotek.

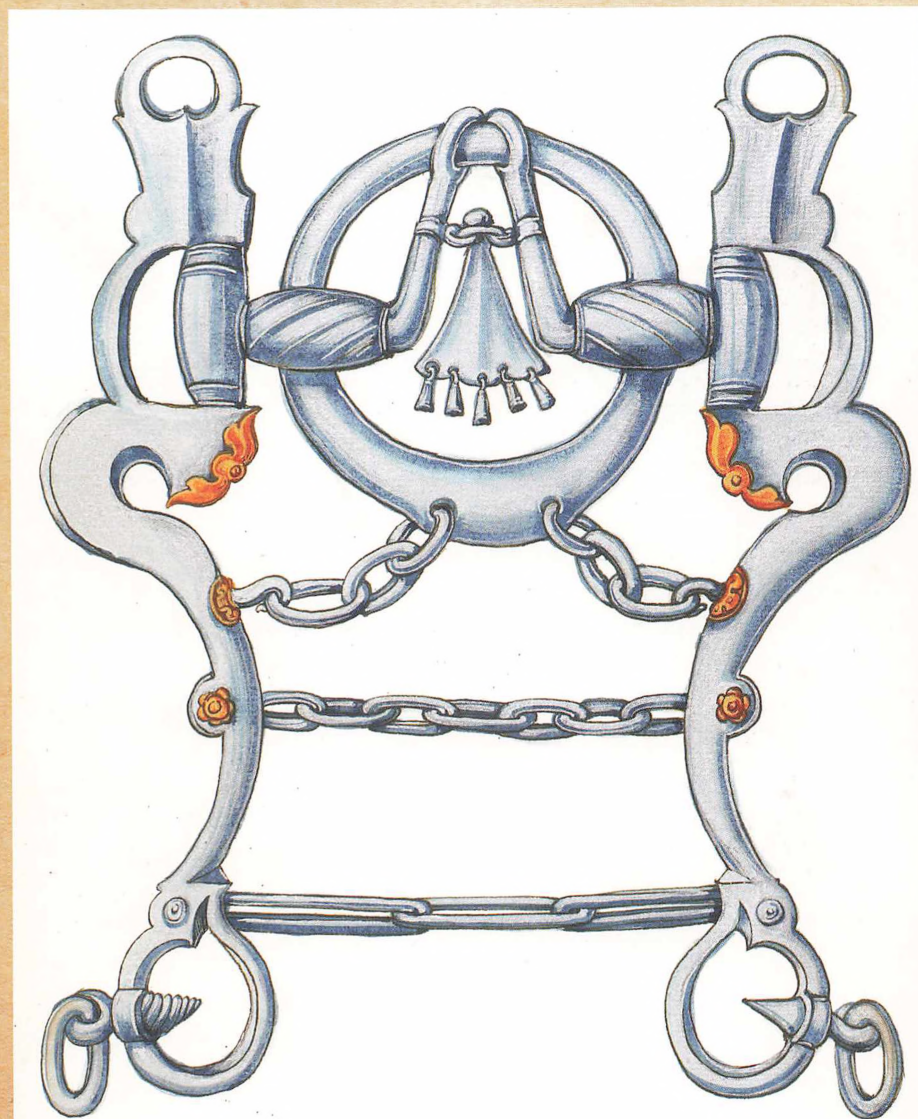
sige, før han selv kunne høste berømmelsens frugter. Der var på en gang en trang til hemmeligholdelse og samtidig et behov for at kunne kommunikere sine fremragende evner og metoder for at kunne høste æren for dem og for på den baggrund at finde en passende velhavende arbejdsgiver eller flere rige kunder, der kunne trænes. Løsningen på dette dilemma kunne ligge i enten at lade ridebogen eksistere alene som håndskrift og kun give en begrænset kreds adgang til at se den eller til at skrive den af. Der var dog endnu en mulighed: At lade den trykke som et eksklusivt privattryk, sådan som det til Johann Faysers misbilligelse havde været tilfældet med Veit Tufts oversættelse af Grisones bog.

Georg Engelhard Löhneysen, berider, bogtrykker og morder

Det optimale var at trykke på eget trykkeri. Dette sidste blev den løsning, som en anden af periodens store ridemestre valgte; den en tid lang velhavende og magtfulde Georg Engelhard Löhneysen, der ud over at være staldmester for fyrst Heinrich Julius af Braunschweig-Wolfenbüttel også var ansvarlig for fyrstens solvminer i Harzen – uden at insinuere for meget, tænker man sig herved let kilden til hans rigdom. – I Remlingen nogle få kilometer uden for residensbyen Wolfenbüttel byggede Löhneysen et prægtigt slot i italiensk stil, og her indrettede han sit eget trykkeri, hvor han bl.a. frembragte det store encyklopædiske tobindsværk om ridning og hestevæsen: *Della Cavalleria Gründtlicher Bericht von allem was zu der Reutterei gehörig und eine Cavallier davon zu wissen geburt*. Remlingen 1609-10. Værket er måske ikke æstetisk set den smukkeste ridebog, verden har set; til gengæld er det formentlig det mest prangende, der kan opledes, både i henseende til format, typografi, illustration og indhold, men denne direkte pralende tobindsudgivelse fra det første tiår af det 17. århundrede er også den

mest oplysende fremstilling af ridekunst og hestevæsen, der kendes fra denne periode. Værket behandler nemlig ikke blot ridekunstens tekniske og hippologiske sider, men i lige så høj grad dens samfundsmæssige betydning og placering i hofkulturen, og man ser, at det at besidde ordentlige ridemæssige færdigheder udgjorde en væsentlig del af den uddannelse, som den vordende adelige hofembedsmænd skulle gennemgå for både at kunne begå sig på slagmarken og på slottets glatte gulve.

I et af bogens kapitler opstillede Löhneysen ligefrem en organisationsplan og et budget for etablering af et ridderligt akademi, og karakteristisk for hans økonomiske sans mente han, at en sådan institution mest hensigtsmæssigt var anbragt i universitetsbyer, så kunne man trække på lærkræfterne herfra til fagene historie, statsmandskundskab, filosofi og matematik uden at skulle betale løn til disse akademiske lærkræfter; de ville efter Löhneysens mening kunne nøjes med foræringer, da han mente at vide, at de lærde ville være så bærede over at få lov til at undervise »børn af ordentlige folk«, at de let ville give afkald på aflønning. Derimod skulle beridere,

Ringbid eller genetbid i Thott 292
fol. Det Kongelige Bibliotek.

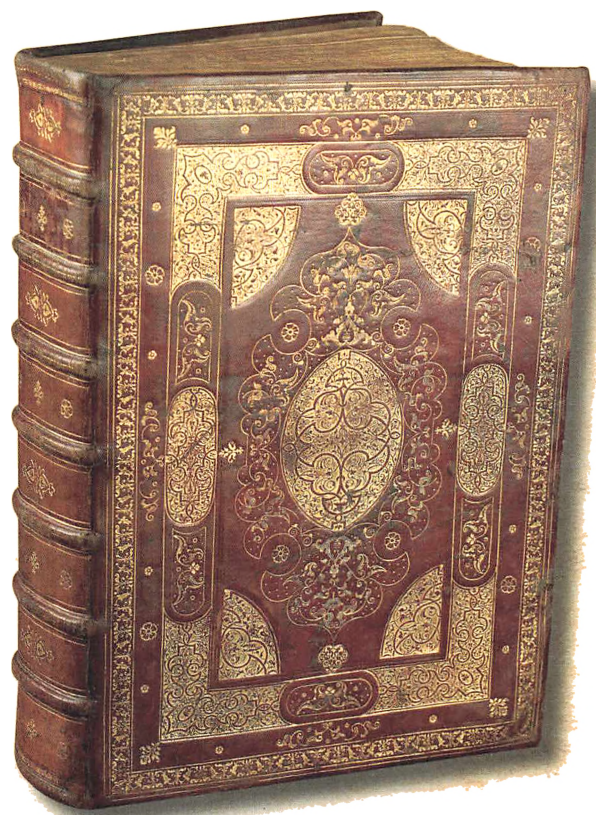
danse- og fægtemestre lønnes rundhåndet. Heraf ser man jo, hvilke færdigheder der regnedes for noget.

Det var i øvrigt principper, som Löhneysen efter bedste evne selv søgte at praktisere overfor sine egne ansatte i sit trykkeri på slottet i Remlingen. Her havde han i en år-række haft bistand af nogle skrivere til sit rideværk, uden at de havde modtaget ringeste løn for deres arbejde. En af dem slæbte til sidst Löhneysen for retten i Wolfenbüttel for at få sit tilgodehavende. Det var uforsigtigt. Löhneysen stak sin brygmester en ringe sum som betaling for, at han skulle pudse et par lejermordere på skriveren. Det lykkedes. Brygmesteren fandt et par tvivlsomme personer, der var rede til at gøre skriveren »klaglos«. Disse to og skriveren tilbragte herefter en lystig aften på kroen i Remlingen, som kulminerede med, at de prøvede at slå den påståelige skriver ihjel udenfor på marken, men deres forehavende mislykkedes, fordi der kom ærlige folk til hjælp, som det hedder i retsdokumenterne i Niedersächsisches Staatsarchiv. Skriveren »slap« med en brækket arm og et kraniebrud og førte sin sag videre, til trods for stadige dødstrusler udtalt ganske rå bl.a. af Löhneysens hustru, men selv vred han sig – ganske forudsigeligt – ud af alle anklager for mordforsøget. Det var i øvrigt ikke det eneste tilfælde, hvor Löhneysen angiveligt optrådte morderisk. Forfatteren til en 1600-tals kronike om minebyen Zellerfeld i Harzen vil vide, at Löhneysen egenhændigt stak en foged ned under en regnskabsaflæggelse, som han må have fundet ufyldstgørende.

Selvom det næppe skyldtes ulønnede og genstridige skrivere, så blev Löhneysens værk efter alt at dømme kun trykt i et beskedent antal eksemplarer, som han i lighed med Marx Fugger øjensynligt foretrak at forære bort til formående modtagere som en del af sin netværksdyrkelse og selvpromovering. Således viser et i Sächsische Hauptstaatsarchiv bevaret brev fra Löhneysen, at han i 1611 har sendt sit tobindsværk til den saksiske kurfyrste Christian 2. i Dresden. Siden indgik dette eksemplar i Sächsische Landesbibliothek. Under det engelske bombardement af Dresden i 1945 var det evakueret og overlevede mirakuløst luftangrebet på Dresden, men kun for ved krigens afslutning at blive bortført af den sovjetiske besættelsesmagt i lighed med en række andre kostbare værker fra landsbiblioteket, som ellers alle var blevet bragt i sikkerhed. – Guderne må vide, hvor det eksemplar er havnet. – Men i virkeligheden opnåede Löhneysens tobindsværk status som bibliofil sjældenhed langt tidligere, og egentlig på en mere brutal måde end den, der i 1945 overgik eksemplaret fra Dresden.

Det Kongelige Biblioteks »Hemmelige ridebog«

Under Trediveårskrigen, i 1625 brændte og plyndrede Christian 4.'s lejetropper Löhneysens slot i Remlingen. Trykkeriet og størstedelen af oplaget af rideværket gik til grunde. Således blev der så uendelig lidt af så meget. I dag kendes der næppe mere end følgende 10 eksemplarer af Löhneysens rideværk på det europæiske kontinent: Det af russerne fra Dresden bortførte, et sammenstykket eksemplar i Det Kongelige Bibliotek, hvert bind har forskellig proveniens, men i begge bind er forordene under-

skrevet af Löhneysen. Hertil kommer 2 komplette eksemplarer plus 1 defekt i Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel, desuden findes der 4 eksemplarer i henholdsvis Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, i Stadtbibliothek Braunschweig og i universitetsbibliotekerne i Hannover og Stuttgart, samt endnu et eksemplar på Gottorp Slot, men herefter synes der ikke at være levnet flere eksemplarer i Tyskland. Til gengæld råder Det Kongelige Bibliotek i Haag over et eksemplar.

Hemmelighedskræmmeriet i 1500-tallets Europa omkring de tidlige ridebøger medvirkede sammen med tilfældige historiske omstændigheder til tidligt at gøre ridebogsgenren til en bibliofil specialitet eller måske kuriositet – grænsen er flydende –, og Faysers påståede hemmelighedsfuldhed omkring Höchstetters håndskrevne oversættelse af Grisone kan sikkert henføres til disse modsigelsesfyldte forhold i ridebogsgenrens barndom. Selv om genren i 15- og 1600'årene kun rummede få oprindelige titler, voksede der hurtigt et helt vildnis frem af piratudgivelser, noget som har kompliceret ridebogens bibliografiske landskab og gjort det til lidt af en udfordring at bane sig vej igennem det. Men når talen er om Höchstetters håndskrevne ridebog, – som Johann Faysen i 1570 til sit misnøje ikke kunne få at se, – er der det overraskende, at den til gengæld er fuldt tilgængelig på Det Kongelige Bibliotek. Håndskriftet, det være sig en variant eller en afskrift af en ukendt original, findes nemlig i bibliotekets håndskriftafdeling under signaturen Thott 292, folio. – Det kan da kaldes en overraskelse.

Der er tale om en prægtigt indbundet version af denne en gang så hemmelighedsfulde ridebog. I samme storslåede bind findes desuden medindbundet en såkaldt

Billede øverst til venstre:

Forsiden af Anthon Ludwigs bind.
»Den hemmelige ridebog« – Thotts eksemplar.

Det Kongelige Bibliotek.

Billede øverst til højre:

Forside og ryg af Anthon Ludwigs
Bind om Thott 292 fol.

Det Kongelige Bibliotek.

håndkoloreret bibbøg, d. v. s. en samling af farvelagte tegninger af bidkonstruktioner samt som en tredje del et veterinærhåndskrift, kompileret fra forskellige af datidens veterinære bøger om hestens sygdomme og pasning.

Af signaturen fremgår det, at håndskriftet er kommet til Det Kongelige Bibliotek som en del af Thotts samling efter hans død i 1785. Men der vides intet om, hvor eller hvordan Otto Thott har erhvervet dette håndskrift, eller hvor det kan have været, før det kom til Otto Thotts bibliotek. I det hele taget er det mere end vanskeligt at gennemskue oprindelig proveniens bag størstedelen af Thotts samling, idet det antages, at han i meget høj grad erhvervede sine bøger og håndskrifter via kommissionærer over hele Europa. Min i 1990'erne afdøde – og højt værdsatte – kollega, bog- og kunsthistorikeren mag. art. H. P. Rohde, skrev i 1956 en grundig artikel i *Fund og Forskning*, bind III, hvor han analyserede og identificerede bindet på Höchstetters ridebøg, og han kom til det resultat, at dette unægteligt ekstraordinære bind var lavet af en i 1500'årene kendt bogbinder Anthonius Ludovicus Flander.

Etiket med titel og formentlige ejermærker fjernet fra ryggen af Thott 292 fol. Etiketten har næppe oprindeligt hørt til bindet.

Det Kongelige Bibliotek.

Ludwigs bind er i en såkaldt veneziansk-persisk stil. Det er nærmest af en fyrstelig overdådighed, og det har fået en udformning, der er så demonstrativ rig, at beskueren ikke lades i tvivl om, at kun en overordentlig velhavende opdragsgiver ville have kunnet betale for en sådan indbinding. Rohde har gisnet om, hvorvidt Thott 292, folio kunne være indbundet og skænket til Marx Fugger, initiativtageren til den Grisone-oversættelse fra 1566, som Fayser havde foragtet så dybt. Han kan i alt fald have haft interesse i at eje et sådant håndskrift. Ridekunst og hesteavl var af stor betydning for Marx Fugger, storkøbmand i Augsburg, og han drev flere fremragende stutier, sågar i Ungarn, men der kendes ingen nærmere forbindelse mellem Marx Fugger og Josef Höchstetter. Bedømt ud fra Marx Fuggers hippologiske interesse og med skyldig hensyntagen til Ludwigs prægtige bind er det tænkeligt, at det kan stamme fra Marx Fuggers bibliotek. Han var kendt som bibliofil og som en ynder af prægtige bind, og han lod ofte sine bøger ejermærke med forbogstaver M. F., men en sådan mærkning forekommer ikke på bindet eller andetsteds i Thott 292, folio.

En anden mulighed er, at bindet kunne hidrøre fra Johann Jakob Fugger (1516

– 1575). Han skal vist mere have været levemand end forretningsmand, men var også lærd og bogsamler, og det vides positivt, at han anvendte Anthon Ludwig som bogbinder. Han tog ophold hos sin gode ven hertug Albrecht i München, til hvem han solgte sin bogsamling, der siden kom til at udgøre en grundstamme af Bayerische Staatsbibliothek i München. Bindets udformning og ikke mindst dets ophavsmand kunne henføre Thott 292, folio til Johann Jacob Fuggers samling, men der er mere end et missing link i en sådan sporing, herunder ikke mindst en forklaring på en eventuel forbindelse til Josef Höchstetter, der i alt fald er ophavsmand til Grisoneoversættelsen, men ikke nødvendigvis til indbindingen eller til de to øvrige medindbundne håndskrifter, og det tvinger os til foreløbig at lade historien om eksemplaret af den hemmelige ridebog i Det Kongelige Bibliotek hvile. Et sidste punkt skal dog berøres. Under en restaurering af Ludwigs bind er der fjernet en skindetiket fra ryggen med flg. titel på håndskriftet: »Ordnungen der Reitterey«. Titelfeltet er indrammet af en forgyldt bordure, der i henholdsvis venstre og højre hjørne er forsynet med to skrånstillede, forgyldte bogstaver B og M. Rohde antog disse bogstaver for at være bibliotekforkortelser, men de forekommer undertegnede snarere at være en diskret, privat ejermærkning. B står sikkert for »Bibliotheca« og M er antagelig begyndelsesbogstavet på et navn. I øvrigt er skindetiketten formentligt blevet pålimet bindet på initiativ af en senere ejer. Længere kommer vi næppe, men det, der med sikkerhed kan konstateres, er, at etiketten ikke har været en oprindelig bestanddel af bindet.

Andre Höchstetteroversættelser i europæiske biblioteker

I sin tid lykkedes det Rohde at lokalisere endnu et håndskrift med Höchstetters oversættelse i Österreichische Nationalbibliothek i Wien, og i midten af 90'erne har undertegnede fulgt op på Rohdes efterforskninger og yderligere fundet Höchstetteroversættelser af Grisone i Deutsche Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, i Berlin, i Universitätsbibliothek Augsburg og i Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel. Ingen af disse 4 håndskrifter er tilnærmelsesvis så prægtigt indbundet som Thott 292 folio. De er alle i mere dagligdags brugsbind, om end eksemplaret i Berlin fremstår i et ganske smukt blindstemplet renæssancebind. De 5 eksemplarer, der eksisterer af Höchstetters »hemmelige ridebog«, tyder på, at det må have været så som så med det hemmelige. En undersøgelse af vandmærkerne i de fem håndskrifter viser, at det papir, der er blevet anvendt, stammer fra Augsburg eller byens omegn fra sidste halvdel af det 16. århundrede. Det kunne pege på, at spredningen af ridebogen har fundet sted med Augsburg som udgangspunkt, og at Höchstetter selv kan have stået for den, men indbindingen af de forskellige eksemplarer, herunder af Thott 292 folio skyldes formentlig modtagerne af de enkelte håndskrifter. Det forhold, at Thott 292 folio er et samlingsbind, er selvsagt en understregning heraf.

Ridebogen, bidbogen og stutteribogen genremæssigt

Som nævnt ovenfor er Thott 292 folio et samlingsbind, der indeholder tre håndskrifter om ridning og hestevæsen. Af disse tre sammenbundne håndskrifter er bidbogen

Max Fuggers ridebog: *Von der Gestütere...* 1578 var en af de bøger, der blev stjålet under Det Store Bogtyveri. Det ses, at den fik registreringsnummer 1312, og at den lå i kasse 30. Det Kongelige Bibliotek.

den mest iøjnefaldende, da den rummer et stort antal prægtigt farvelagte bidkonstruktioner. Af grunde, som det endnu ikke er lykkedes mig at forklare tilfredsstillende, var der fra 1500-tallet til hen imod midten af 1600-tallet en stor optagethed af bidkonstruktioner, hvorefter interessen for dette tekniske aspekt af ridekunsten syntes at tage af. Muligvis er bidbogen at betragte som en art forløber for den egentlige ridebog; i alt fald er det karakteristisk, at Löhneysen debuterede som forfatter ved at frembringe to håndskrevne, prægtige bidbøger fra henholdsvis 1576 og 1578. Disse to håndskrifter er formentlig begyndelsen til Löhneysens forfatterskab. Værket fra 1578 var oprindeligt bestemt for hertug Ludwig af Württemberg und Teck, hos hvem det synes, Löhneysen søgte at opnå en stilling som berider eller staldmester. Det blev der intet af; i stedet fulgte ansættelsen hos den unge hertug Heinrich Julius i Wolfenbüttel i 1583, som han skulle undervise »i jagt og sirlig ridning«, og herefter tog Löhneysens karriere fart. Håndskriftet blev taget af østrigerne som krigsbytte under Trediveårskrigen og har siden været i Wien. Også i Det Kongelige Bibliotek findes der et påfaldende eksempel på en bidbog. Under signaturen GKS. 374 folio gemmer der sig en prægtigt håndkoloreret italiensk bidbog. Ophavsmandens navn er svært læseligt, han er i bibliotekets katalog

anført som »Il Cavaliere Compagnon Caglo« eller Coglio. Bidbogen er forsynet med en dedikation til fyrst Cosimo af Medici, som har dateringen 1607, og formentligt gælder den derfor Cosimo II de Medici af Toscana (1590–1621), som må have været 15-16 år, da han har modtaget håndskriftet.

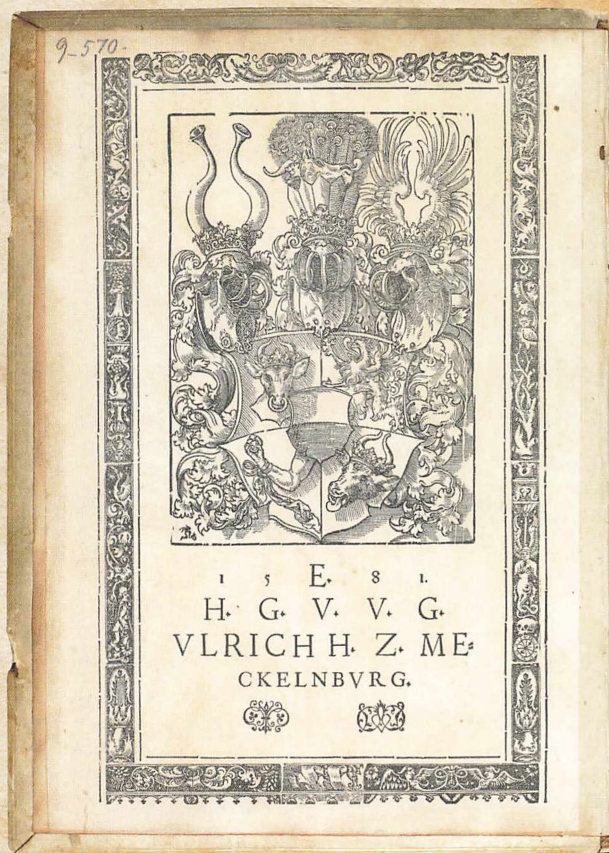
Det tredje i Thott 292, folio indbundne håndskrift er som nævnt et veterinærhåndskrift indeholdende beskrivelser af hestesygdomme og hestekure. For så vidt er genren ældre end den egentlige ridebogsgenre, men den type bøger samt egentlige avlsvejledninger forekommer ofte i sammenhæng med ridebøger, således hos Löhneysen. Fornævnte Marx Fugger udgav selv en berømt bog om hesteavl og stuttedrift, som han publicerede i 1578 som anonymt privattryk, idet han måske halvt på skromt undskyldte sig med sygdom og påfølgende rekonvalesens for at have skrevet en bog om et sådant emne frem for at beskæftige sig med mere alvorlige forretninger.

Det store bogtyveri

I modsætning til Veit Tufts foromtalt Grisone-oversættelse, kendes Fuggers værk ganske godt internationalt, men det er uhyre sjældent, og de få eksemplarer, der med mellemrum har været handlet antikvarisk, har nået høje priser. Tilmed har det eksemplar, som ejes af Det Kongelige Bibliotek sin egen nyere historie. I midten af 1990'erne skulle jeg ved en lejlighed bruge Fuggers bog, men måtte til min ubeskrivelige ærgrelse konstatere, at bogen var registreret som manglende under bibliotekets gennemgribende revision af sine ældre samlinger, og det formodedes, at den i lighed

med så mange andre værdifulde bøger var stjålet. I efteråret 2003 lykkedes det at opklare disse tyverier fra halvfjerdsenerne, og det faldt i min lod at identificere tyven, der havde været ansat i husets Orientaliske Afdeling. Som bibliotekets chefsikringsrådgiver deltog jeg i den politimæssige efterforskning af sagen bl.a. som bibliotekets forbindelsesofficer til politiet gennem mange måneders efterforskning. Opklaringen af sagen kulminerede den 5. november 2003 med en række ransagninger her i landet og i Tyskland. I tyvens hjem i Espergærde fandtes der denne dag 1.665 stjalne bøger fra Det Kongelige Bibliotek. De nedpakkedes i 38 flyttekasser og overførtes til Politigården, herefter håndplukkede jeg et team af medarbejdere fra biblioteket, der skulle foretage en registrering og analyse af de fundne tyvekoster til brug for den tiltale, der rejstes for hæleri under skærpede omstændigheder mod tyvens enke, søn og svigerdatter samt en irsk husven. Opgaven og tyvekosternes art var så usædvanlig, at kriminalpolitiet fandt, at den fordrede en boghistorisk viden, der lå ud over det, man kunne forvente af en politimand eller en politiadvokat, hvorfor biblioteket måtte påtage sig at registrere de indvundne tyvekoster til brug for byrettens arbejde. Gennem nogle måneder havde vi derfor i al stilfærdighed fast kontor og arbejdstid på Politigården, idet det i denne fase af sagen var vigtigt, at der intet slap ud om den, for vi havde opnået fuldt overblik over dens omfang. En dag midt i december 2003 var registreringsholdet nået til flyttekasse nr. 30, og her materialiserede Marx Fuggers stutteribog sig og tildeltes kosternummer 1.312. Jeg skal ikke lægge skjul på, at det var med betydelig tilfredshed, jeg denne decemberdag tog netop den bog i øjesyn.

Som nævnt er Marx Fuggers stutteribog et privattryk. Det eksemplar, som blev dukkede op af flyttekasse 30 hin dag i december 2003, er mere end almindelig bemærkelsesværdigt. For det første er det anonymt, men forfatteren har vedkendt sig sit værk ved at underskrive forordet, desuden er eksemplaret gennemkorrigeret af Marx Fugger selv, noget han formentlig har gjort, før det er blevet foræret til hertug Ulrich af Mecklenburg, idet dennes superexlibris med hans våbenskjold er blevet indklæbet på forpermen. Hertug Ulrich var fader til Frederik 2.'s dronning Sophie, der i sin enkestand residerede på slottet i Nykøbing Falster, en residens, der efter hendes død blev overtaget af Christian 4.'s søn, tronfølgeren Christian kaldet den udvalgte prins, men tronfølgeren døde, for han kunne følge sin fader på tronen, der i stedet overtoges af Frederik 3., Det Kongelige Biblioteks grundlægger, og via ham er bogen formentlig kommet til biblioteket. Der er ydermere det interessante ved eksemplaret, at bindet, et blindstemplet hvidt pergamentsbind, bærer dateringen 1584, mens bogen, som det er fremgået, blev trykt i 1578. Formentlig er den først nået

Hertug Ulrich af Mecklenburgs superexlibris i Marx Fugger: *Von der Gestüterei...* 1578. Det Kongelige Bibliotek.

Den spanske Rideskole besøgte i 1951 København og gav opvisning i Christiansborg Ridehus under ledelse af skolens legendariske chef oberst Podhajsky.

Det Kongelige Bibliotek.

hertug Ulrich i 1584 som gave fra Marx Fugger, der egenhændigt har underskrevet forordet i den anonyme udgivelse. Min kollega boghistorikeren og bindspecialisten Carsten Christensen, har ud fra de anvendte stempler og ruller kunnet identificere bogbinderen som Werner Lang i Güstrow, der arbejdede for det mecklenburgske hus. Indbindingen af Marx Fuggers bog må således være blevet foretaget af modtageren af bogen og tilmed først i 1584, måske året for gaven.

Med disse afsluttende bemærkninger om Fuggers genvundne stuttribog vil det være passende at afrunde nærværende gennemgang af ridebogens udvikling i det sene 16. og tidlige 17. århundrede. I det 18. århundrede nåede genren sin kulmination, ikke mindst med berideren Francois Robichon de la Guérinières i enhver henseende prægtige værk., *Ecole de Cavalerie Contenant la Connoissance l'instruction et la Conservation du Cheval*, Paris 1733, der endnu den dag i dag siges at danne en art teoretisk baggrund for ridekunsten, som den udøves den dag i dag på Spanische Reitschule i Wien.

Jesper Düring Jørgensen er forskningsbibliotekar og chefsikringsrådgiver på Det Kongelige Bibliotek.

BOGANBEFALING

Danmark og Napoleon

Læs denne bog – eller forær den som gave til enhver, der er interesseret i dansk historie set i et internationalt perspektiv.

Navnet Napoleon emmer af krig og militærhistorie, men denne bog kan og vil meget mere end klassisk krigshistorie. Redaktorerne og deres skribenter har noget nyt og originalt på hjerte. Historikere, etnologer og kunsthistorikere er gået sammen om en antologi, der rækker betragteligt ud over det sædvanlige. Der er bidrag fra såvel danske som udenlandske forskere, og det giver en forfriskende international vinkel på begivenhederne.

Napoleonskrigene omtales i dansk forskning oftest som *Englandskrigene*, og store dele af litteraturen fokuserer på de dansk-britiske forhold. *Danmark og Napoleon* lægger i stedet vægten på de dansk-franske forhold, og det er en original og givende tilgang. Bogen udkom i 2007, men kan kun til dels karakteriseres som en del af jubilæumsaktiviteterne i anledning af 200 året for Københavns Bombardement. Antologien er opdelt i fire grupper af artikler:

- De dansk-franske relationer i perspektiv
- Fransk indflydelse på danske forhold
- De dansk-franske militære relationer
- Napoleonsyn

Artiklerne i del I belyser dansk sikkerhedspolitik fra 1750 og frem til *Koalitionskrigenes* ophør. Koalitionskrigene er et mere velvalgt og internationalt orienteret navn end *Englandskrigene*, og det benyttes hyppigt i antologien. Hovedhistorien om, at Danmark blev tvunget i krig i 1807, er ikke ny, men måden, hvorpå det fortælles, er mere nuanceret end vanligt. Medvirkende til dette er det faktum, at bidragene ikke kun kommer fra danske forskere, men også fra internationale eksperter.

I del II præsenteres læseren for de mangfoldige og forskelligartede franske kulturpåvirkninger, Danmark i perioden blev udsat for. Dette perspektiverer og relativiserer den ofte forekommende antagelse af den store tyske påvirkning af dansk kultur. Her påvises den stærke indflydelse fra først det revolutionære og siden fra det kejserlige Frankrig. Det gælder så forskellige forhold som patriotisme, arkitektur og møbelkunst.

Den militærhistoriske del viser igen den franske påvirkning – her i form af anvendt militært teknologi. Endvidere fortælles om dansk-norske besættninger på franske skibe og om den danske deltagelse i besættelsen af Frankrig efter krigenes ophør. Endelig belyses i del IV danskere og emigranternes syn på Napoleon. Det er en studie i en balancegang mellem fascination og afsky, som gjaldt i samtiden, og som stadig gælder i dag.

ERIC LERDRUP BOURGOIS OG NIELS HØFFDING (RED.)

Danmark og Napoleon

Danmark og Napoleon. Redigeret af Eric Lerdrup Bourgois og Niels Høffding. Hovedland 2007. 314 s. illustreret, 329 kr.

595
Y 3660 O 8/26 1006 397
12168
KIRSTEN ANDERSEN
GJELSTENSÅSEN 125
3650 ØLSTYKKE

Magasinpost UMM

ID-46655

Y 3660

Danmarks dumme krig

Danmark har været involveret i rigtig mange krige – og særligt krige med Sverige. Disse gik ikke altid lige godt. Sebastian Olden-Jørgensen fra Saxo Institutet på Københavns Universitet har gjort sig overvejelser om, om den første Karl Gustav-krig 1657-58, der gik katastrofalt dårligt, var Danmark dumme krig.

Efter et par indledende billige gevinster til Danmark slog Karl X Gustav til med en blitzkrig, der kulminerede i det berømte togt over isen fra Jylland til Fyn og videre over Langeland og Lolland til Sjælland. Freden i Roskilde den 26. februar 1658 blev et svensk diktat, der lemlæstede riget. Hvordan kunne det gå så galt? Er der tale om Danmarks dumme krig, eller var det snarere sort uheld? Svaret får man ved at kaste blikket både frem og tilbage: tilbage på krigens forhistorie og frem på den næste krig, den anden Karl Gustav-krig 1658-60.

Traditionelt har man set Karl Gustav-krigene 1657-60 som anden halvleg af den foregående svenskekrig, Torstensonsfejden 1643-45. Karl Gustav-krigene ligner på flere måder Torstensonsfejden: En svensk hær vælter fra Tyskland op gennem Jylland, og den svenske sejr udmønter sig i territoriale tab mod øst og nord. Det var jo ved den lejlighed i 1645, at Blekinge blev afstået for 30 år, og de norske landskaber Härjedalen og Jämtland samt de store øer i Østersøen, Gotland og Øsel ved Estland, gik permanent tabt. Men også i Nordtyskland fik krigen konsekvenser. Christian IV's næstældste søn, den senere Frederik III, var siden 1635 etableret som fyrste af de sekulariserede bispedømmer Bremen og Verden. Han blev simpelthen fordrevet, og ved afslutningen på Trediveårskrigen i 1648

blev bispedømmerne svenskernes gevinst. Set i dette perspektiv er Karl Gustav-krigene 1657-60 et mislykket forøg på revanche, nationalt, men også for Frederik III personligt. Sebastian Olden-Jørgensen genovervejer i artiklen krigen, og overrasker nok læseren.

